

KLASİK FIKIH DOKTRİNİNDE CARIYENİN TESETTÜRÜ İLE İLGİLİ YAKLAŞIMLAR

Doç. Dr. İbrahim YILMAZ*

Özet: Cariye, köle kadın demektir. Kölelik, toplumsal ve hukukî bir statü olup kendisine has bazı özel hükümleri vardır. İslâm hukukunda da cariye ile ilgili hükümler, hür kadına göre bazı farklılıklar içermektedir. İslâm, bir vakıa olarak kabul ettiği köleliğin statüsü ile ilgili önemli iyileştirmeler yapmıştır. Bununla birlikte kölelikle ilgili Kur'an'da yer alan bazı düzenlemeler ve klasik fıkıh doktrininde yer alan bazı görüşler günümüzde tartışılmaya devam etmektedir. Bu tartışmalardan birisi de "cariyenin tesettürü (setr-i avretî)" meselesidir. Kur'an ve Sünnet'te, kadının tesettürü ile ilgili genel hükümlere yer verilmiş olup bu konuda hür kadın ve köle kadın ayırımı yapılmamıştır. Bir diğer ifade ile naslarda hür kadının tesettürü ile ilgili açık hükümler yer alırken köle kadının tesettürü ile ilgili özel bir düzenleme bulunmamaktadır. Cariyenin tesettürü ile ilgili Kur'an ve Sünnet'te açık bir düzenleme bulunmaması, bu konuda farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Nitekim İslâm hukukçuları namazda ve yabancı erkeklere karşı cariyenin tesettürü (avret) hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bu durum ise cariyenin tesettürü ile ilgili düzenlemenin yerleşik kurallara (örf) ve icthada havale edildiğini göstermektedir. Klasik fıkıh doktrininde cariyenin tesettürü ile ilgili biri cumhurun diğeri Zâhirîlerin olmak üzere iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Cumhurun görüşü esas olarak Hz. Ömer'in konuyla ilgili tavır ve uygulamasına dayanmaktadır. Zâhirîler ise tesettür âyetlerinin umumunu esas almıştır. Çalışmamızda cariyenin tesettürü ile ilgili Hz. Ömer'in uygulaması ve cariyenin tesettürü ile ilgili klasik fıkıh doktrininde yer alan görüşler üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Fıkıh, Cariye, Köle Kadın, Tesettür, Setr-i avret.

Approaches the Hijab of the Concubine in the Classical Jurisprudential (Fiqh) Doctrine

Abstract: Concubine means slave woman. Slavery is a social and legal status and has some specific provisions. The provisions regarding concubines in Islamic law also contain some differences compared to free women. Islam has made important improvements regarding the status of slavery, which it regards as a fact. However, some of the regulations regarding slavery in the the Qur'an and some opinions in the classical jurisprudential doctrine are continued to be discussed today. One of these discussions is the issue of "veiling (sitr awrah) of the concubine". In the Qur'an and prophetic tradition (sunnah), general provisions regarding the veiling of women are included, and there is no distinction between free woman and slave woman in this regard. In other words, while there are clear provisions regarding the veiling of free women in canonical religious texts (nusus), there is no special regulation regarding the veiling of a slave woman. The fact that there is no clear regulation in the Qur'an and sunnah regarding the veiling of the concubine has led to the emergence of different views. As a matter of fact, Islamic jurists disagreed about the veil of the concubine (awrah) in prayer and against foreign men. This situation shows that the regulation regarding the veiling of the concubine is referred to the established customs ('urf) and the ijthâd of the mujtahids. In the classical jurisprudential doctrine, there are two basic approaches regarding the veiling of the concubine, one is of the majority (jumhûr and the other is of the Zâhirî school. The opinion of the jumhûr is mainly based on the caliph Omar's attitude and practice on the subject. Zâhirîs, on the other hand, were based on the general verses of hijab. In our study, the practice of the caliph Omar and the views in the classical jurisprudence about the veiling of the concubine will be elaborated on.

Keywords: Islamic Law, Fiqh, Concubine, Hijab, Sitr awrah.

* Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuku Anabilim Dalı, ibrh.yilmaz@hotmail.com

GİRİŞ

A. CARIYE VE TESETTÜR KONUSUNA GENEL BAKIŞ

Cariye, köle kadın demektir. Kölelik, toplumsal ve hukukî bir statü olup kendisine has bazı özel hükümleri vardır. İslâm hukukunda da cariye ile ilgili hükümler, hür kadına göre bazı farklılıklar içermektedir. İslâm, bir vakıa olarak kabul ettiği köleliğin statüsü ile ilgili önemli iyileştirmeler yapmıştır.¹ Bununla birlikte kölelikle ilgili Kur'an'da yer alan bazı düzenlemeler ve klasik fıkıh doktrininde yer alan bazı görüşler günümüzde tartışılmaya devam etmektedir. Bu tartışmalardan birisi de “cariyenin tesettürü (setr-i avreti)” meselesidir.

İlgili âyet² ve hadisleri³ birlikte değerlendiren İslâm hukukçuları, kadın ve erkek için örtülmesi gereken yerleri (avret) örtmenin farz, örtülmesi farz olan yerlerin açılması ve buralara yabancıların bakmasının ise haram olduğu

1 İslâm hukukunda kölelik (köle ve cariye) hakkında geniş bilgi için bk. Aydın, “Köle”, *DİA*, XXVI, 237-246. Ayrıca bk. Fendoğlu, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Câriyelik*, s. 77-327.

2 Bk. el-A'râf 7/26; el-Ahzâb 33/13; en-Nûr 24/58.

3 Konuyla ilgili Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetlerden bazıları şöyledir:

1- “Erkeğin göbeği ile diz kapağı arası avrettir” (Ebû Dâvûd. “Libâs”, 37. Ayrıca bk. Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, II, 374.)

2- “Müslüman erkeğin uyluğu/kalçası (fahz / فخذ) avrettir” (Kalçanın (fahz/uyluk) avret olması ile ilgili rivayetler için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 478; Ebu Dâvûd, “Hammâm”, (Babü'n-nehıy anı'-tearrı, Hadis no: 4014); “Libâs”, 6; Tirmizî, “Red”, 40 (Hadis no: 2795-98); Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, II, 367-371.)

3- “Kadın (kadının bedeni) örtülmesi gereken avrettir” (المرأة عورة مستورة) Bk. Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, I, 298. Ayrıca bk. Merğınâni, *el-Hidâye*, I, 43; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 266; Bu hadisi Tirmizî, “المرأة عورة” şeklinde Abdullah b. Mesuddan rivayet etmiştir. Tirmizî bu hadisin, hasen-garip olduğunu söylemektedir. (Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, I, 298; Tirmizî, “Radâ”, Hadis no: 1173.)

4- “Kadın bulûğ çağına erince elleri ve yüzü dışındaki yerlerinin başkasına görünmesi helâl olmaz” (Ebû Dâvûd, “Libâs”, 31.)

5- “Ey Esmâ, kadın âdet yaşına ulaşınca şurası ve şurası müstesna artık onun -yabancılar tarafından- görülmesi doğru olmaz.” “Hz. Peygamber bunu söylerken ellerini ve yüzünü işaret etti.” (Ebû Dâvûd, “Libâs”, 34. Ayrıca bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 319 (Babü Avreti'l-mer'eti'l-hurrati, hadis no: 3218); Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, I, 299.)

6- “Hz. Peygamber (as) şöyle buyurdu: Bir erkek başka bir erkeğin avretine, bir kadın da başka bir kadının avretine bakmasın/bakamaz.” (Müslim, “Hayz”, 74. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, “Hammâm”, 2, (Hadis no: 4018-4019); Tirmizî, “Edeb”, 38.)

7- “Misver b. Mahreme'den nakledildiğine göre o şöyle demiştir: Ağır bir taşı (sırtıma) yüklenerek yürüyordum. Üzerimde de hafif bir izar (belden aşağısını örten eteklik) vardı. Yürürken izarım çözüldü/düştü ve üzerimde sadece yüklediğim taş kaldı. (Sırtımda) taş olduğu için izarımı yerine koymaya (avretimi örtmeye) gücüm yetmedi. Ta ki bu vaziyette taşı götürmem gereken yere kadar ulaştım. Beni bu halde (çıplak olarak) gören Hz. Peygamber bana şöyle dedi: “Elbisene dön ve onu al/avretini ört. Çıplak bir halde yürümeyin/dolaşmayın.” (Müslim, “Hayz”, 78. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, “Hammâm”, 2, (Hadis no: 4016)

8- “Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Hz. Peygamber bana şöyle dedi: “(Ey Ali!) uyluğuna/kalçanı (fahz) açma, diri veya ölü bir kardeşinin uyluğuna/kalçasına da bakma” (İbn Mâce, “Cenâiz”, 8)

hususunda ittifak/icma etmişlerdir.⁴ Bir diğer ifade ile İslâm hukukunda kadın ve erkek için setr-i avretin mutlak olarak farz olduğu hususunda ittifak/icma bulunmaktadır.⁵ Buna göre İslâm'da tesettür/setr-i avret, namaz içinde ve namaz dışında, akıl ve bulûğ şartını taşıyan kadın-erkek her Müslüman için farz olan dinî bir yükümlülüktür.

“Setr-i avret” tabirinde yer alan “setr” kelimesi “bir şeyi örtmek, gizlemek, perdelemek, engel olmak” anlamına gelmektedir.⁶ Sözlükte “eksik, gedik, açık; açılıp görünen şey; korkulacak, zarar gelecek yer” gibi anlamlara gelen “avret” kelimesi ise “Göründüğünde utanılan ve örtülmesi gereken gizli şey”, “özellikle insan vücudunun gösterilmemesi gereken mahrem yerleri” gibi anlamlara gelmektedir. Arap dilinde de “avret” kelimesi daha çok “insanın örtülmesi gereken mahrem yerleri” anlamında kullanılmıştır.⁷

Fıkıhî bir terim olarak ise avret, “kadın olsun erkek olsun insan vücudunda görünmesi ve gösterilmesi günah sayılan, namazda ve namaz dışında örtülmesi farz ve başkalarının bakılması haram olan yerler” demektir.⁸ Bir başka ifade ile “avret”, Şâri'in kadın ve erkeğin vücudunda örtülmesini zorunlu (ve/ya açılmasını haram) kıldığı yerler, demektir.⁹ Buna göre dinî/fıkıhî bir terim olarak **tesettür** veya **setr-i avret**; vücudun şer'an örtülmesi gereken yerlerinin (avret) şartlarına uygun bir şekilde örtülmesini ifade etmektedir.¹⁰

Kur'an ve Sünnet'te, kadının tesettürü ile ilgili genel hükümlere yer verilmiş olup bu konuda hür kadın ve köle kadın ayırımı yapılmamıştır. Bir diğer ifade ile naslarda/dinî metinlerde hür kadının tesettürü ile ilgili açık hükümler yer alırken köle kadının tesettürü ile ilgili özel bir düzenleme bulunmamaktadır.

Cariyenin tesettürü ile ilgili Kur'an ve Sünnet'te açık bir düzenlemenin bulunmaması bu konuda farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Nitekim İslâm hukukçuları namazda ve yabancı erkeklere karşı cariyenin tesettürü (avret)

4 Şirbîni, *Muğni'l-muhtâc*, I, 285; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, II, 365-367; *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye*, “Avret”, XXXI, 44; *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye*, “Setrü'l-avret”, XXIV, 174; Zühaylî, *el-Fıkhu'l-islâmî*, I, 579.

5 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, III, 209; Nevevî, *el-Mecmû'*, III, 171; İbn Munzir, *el-İcmâ'*, s. 49; Karâfî, *ez-Zehira*, II, 101; İbn Cüzey, *el-Kavanînu'l-fıkhiyye*, s. 136; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, II, 75.

6 “Setr” kelimesinin anlamı ve fıkhîteki kullanımı ile ilgili bk. *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye*, “Setr”, XXIV, 168-173.

7 “Avret” kelimesinin anlamı ve fıkhîteki kullanımı ile ilgili bk. *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye*, “Avret”, XXXI, 43-57; Şener, “Avret”, *DİA*, IV, 125-126.

8 Şener, “Avret”, *DİA*, IV, 125. Ayrıca bk. Şirbîni, *Muğni'l-muhtâc*, I, 285.

9 *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye*, “Setrü'l-avret”, XXIV, 173; Okumuş “Setr-i Avret”, *DİA*, XXXVI, 576; *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye*, “Avret”, XXXI, 44; Kal'acı-Kuneybî, “avret” mad., *Mu'cemü'lüğati'l-fukahâ*, s. 324.

10 Apaydın, “Tesettür”, *DİA*, XXXX, 538.

hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bu durum ise cariyenin tesettürü ile ilgili düzenlemelerin yerleşik kurallara (örf) ve ictihada havale edildiğini göstermektedir. Nitekim İslâm hukuk tarihinde cariyenin tesettürü ile ilgili düzenlemede Müslümanların uygulamaları (yerleşik örf) ve fikhî icihadlar belirleyici olmuştur.¹¹

Klasik fıkıh doktrininde cariyenin tesettürü ile ilgili; biri dört mezhebin içerisinde bulunduğu cumhurun, diğeri Zâhirîlerin olmak üzere iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Cumhurun görüşü esas olarak Hz. Ömer'in konuyla ilgili uygulamasına dayanmaktadır. Zâhirîler ise tesettür âyetlerinin umumunu esas almıştır. Aşağıda cariyenin tesettürü ile ilgili Hz. Ömer'in uygulaması ve klasik fıkıh doktrininde yer alan görüşler üzerinde durulacaktır.

B. KUR'AN'DA (HÜR) KADININ TESETTÜRÜ İLE İLGİLİ DÜZENLEMELERE GENEL BAKIŞ

Kur'an'da tesettür ile ilgili genel hükümlere/düzenlemelere A'râf¹² suresinde, kadının tesettürü ile ilgili özel düzenlemelere ise Nur¹³ ve Ahzab¹⁴ suresinde yer verilmiştir. Bu konuda erkeğe nispeten (hür) kadının tesettürü hakkında Kur'an'da bazı detaylara yer verildiği görülmektedir.¹⁵ Kur'an'da temas edilmeyen detaylar ise Hz. Peygamber tarafından açıklanmıştır.

Nitekim kaynaklarda kadının tesettürü ile ilgili; "Kadın (kadının bedeni) örtülmesi gereken avrettir"¹⁶ ve "Kadın bulûğ çağına erince elleri ve yüzü dışındaki yerlerinin başkasına görünmesi helâl olmaz"¹⁷ gibi rivayetler¹⁸ yer almaktadır. Yine rivayete göre; "Esmâ bint Ebû Bekir, üzerinde ince bir elbise olduğu halde Rasûlullah'ın huzuruna girdi. Rasûlullah ondan yüzünü çevirdi ve şöyle buyurdu: "Ey Esmâ, kadın âdet yaşına ulaşıncâ şurası ve şurası müstesna artık onun -yabancılar tarafından- görülmesi doğru olmaz." "Hz. Peygamber bunu söylerken

11 Bk. İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, XV, 373.

12 Bk. el-A'râf 7/22, 26-27.

13 en-Nûr 24/30-31, 60.

14 el-Ahzâb 33/59.

15 Kur'an'da kadının tesettürü ile ilgili ayetlerin açıklaması hakkında bk. Ateş, "Örtünme", s. 14-26.

16 (المرأة عورة مستورة) Bk. Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, I, 298. Ayrıca bk. Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 43; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, I, 266; Bu hadisi Tirmizî, "المراة عورة اذا خرجت استفرشها الشيطان / Kadın avrettir, (evden) dışarı çıktığında Şeytan onu istifraş eder/fuhşa sevk eder." şeklinde Abdullah b. Mesud'dan rivayet etmiştir. Tirmizî bu hadisin, hasen-garip olduğunu söylemektedir. (Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, I, 298; Tirmizî, "Radâ", Hadis no: 1173.)

17 Ebû Dâvûd, "Libâs", 31.

18 Ebû Dâvûd, "Libâs", 34.

ellerini ve yüzünü işaret etti.”¹⁹ Bu hadis, kadının “**elleri**” ve “**yüzü**” dışındaki bütün vücudunun avret olduğunu ortaya koymaktadır.²⁰

Yukarıda zikredilen ayet ve hadisleri/rivayetleri esas alan Hanefî, Mâlikî ve Şâfîiler ile Hanbelîlerdeki hâkim görüşe göre kadının avret yerleri, yani örtmesi zorunlu olan yerleri elleriyle yüzü dışındaki bütün vücududur.²¹ Çünkü “Onlar (kadınlar), kendiliğinden görünenler hariç, ziynetlerini göstermesinler”²² âyetinde istisna edilen yerler kadının elleri ve yüzüdür.²³

Cumhura göre kadının el ve yüzünün avret sayılmaması, bir diğer ifade ile “**zâhir ziynet**” sayılması, fakihler tarafından kadının alışveriş yapma ihtiyacı esnasında el ve yüzünün görünmesinin kaçınılmaz olması ile gerekçelendirilmiştir.²⁴ Bununla birlikte cumhura göre kadının el ve yüzünün avret olmaması, yani bu iki uzvun açılmasının ve buralara bakılmasının caiz olmasının şartı, fitneden güven içerisinde olma şartına bağlıdır.²⁵ Nitekim Hanefîlere göre şehvetten/fitneden emin olursa bile avret olmamakla birlikte genç kızın yabancı erkeklerin yanında yüzünü açması caiz değildir. Çünkü genç kızın yüzüne bakmakta (veya yüzüne ve ellerine dokunmakta) fitneye düşme endişesi daha fazladır. Ancak yaşlı kadın için bu sakıncalar olmadığı için yüzünü açmasında ve erkeklerle tokalaşmasında bir sakınca yoktur.²⁶

Zâhirîlere göre de hür olsun köle (cariye) olsun, kadının el ve yüzleri dışında tüm bedeni avrettir.²⁷ (Cariyenin tesettürü ile ilgili mezheplerin görüşü hakkında aşağıda detaylı olarak durulacaktır.)

19 Ebû Dâvûd, “Libâs”, 34. Ayrıca bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 319 (Babü Avreti'l-mereti'l-hurrati, hadis no: 3218); Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, I, 299.

20 *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, “Avret”, XXXI, 45; *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, “Setrü'l-avret”, XXIV, 174; Şener, “Avret”, *DİA*, IV, 126.

21 Bk. Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 43; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, I, 95; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 265-266; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, II, 77-78; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 219; Karâfî, *ez-Zehra*, II, 105; İbn Cüzey, *el-Kavanînü'l-fikhiyye*, s. 136; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, II, 181; Bâcî, *el-Müntekâ*, II, 231; Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebir*, II, 167; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 285-286; İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 326-328; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, II, 377-379; Zühaylî, *el-Fikhü'l-islâmî*, I, 584; Zeydan, *el-Mufasssal fi ahkâmi'l-mer'e*, I, 190; *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, “Avret”, XXXI, 44; *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, “Setrü'l-avret”, XXIV, 174; Şener, “Avret”, *DİA*, IV, 126.

22 en-Nür 24/31. (وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا)

23 *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, “Avret”, XXXI, 45.

24 Zeydan, *el-Mufasssal fi ahkâmi'l-mer'e*, I, 191; Apaydın, “Tesettür”, *DİA*, XXXX, 540.

25 İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, II, 79-80; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, II, 181; *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, “Avret”, XXXI, 44.

26 Mevslî, *el-İhtiyâr*, IV, 432; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, II, 79.

27 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, III, 210, 216-219.

Kur'an'da Müslüman (hür) kadının tesettürünün ölçüsü, niteliği ve şekli ile ilgili “حفظ الفروج / *Hıfz-ı fürûc*”²⁸; “زينة / *ziynet*”²⁹ “خمار / *himâr*”³⁰; “جلباب / *cilbâb*”³¹; “حجاب / *hicâb*”³²; ve “تبرج / *teberrüc*”³³ olmak üzere bazı temel kavramlar/düzenlemeler yer almaktadır.³⁴ Burada şu hususu özellikle belirtmekte fayda var; dört mezhebin içerisinde bulunduğu cumhura göre kadının tesettürü ile ilgili Kur'an'da yer alan “himâr”, “cilbâb” ve “hicâb” hakkındaki düzenlemeler hür kadınlarla ilgili olup cariyeleri kapsamamaktadır.³⁵

Kur'an'ın, Müslüman (hür) kadının tesettürü ile ilgili temel/aslî düzenlemesi şöyledir:

“Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, **ırzlarını korusunlar.** (Yüz ve el gibi) **görünen kısımlar müstesna**, ziynet (yer)lerini göstermesinler. Bai örtülerini (**himâr/humur**) yakalarının üzerine kadar salsınlar. Ziynetlerini, kocalarından yahut babalarından yahut kocalarının babalarından yahut oğullarından yahut üvey oğullarından yahut erkek kardeşlerinden yahut erkek kardeşlerinin oğullarından yahut kız kardeşlerinin oğullarından yahut Müslüman kadınlardan yahut sahip oldukları kölelerden yahut erkeklığı kalmamış hizmetçilerden yahut da henüz kadınların mahrem yerlerine vakıf olmayan erkek çocuklardan başkalarına göstermesinler. Gizledikleri ziynetler bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Ey müminler, hep birlikte tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz!”³⁶

Yukarıdaki ayette kadının tesettürü ile ilgili “حفظ الفروج / *hıfz-ı fürûc*”, ve “زينة / *ziynet*” ve “خمار / *himâr*” olmak üzere üç temel kavram yer almaktadır.

28 en-Nûr 24/31.

29 en-Nûr 24/31.

30 en-Nûr 24/31.

31 el-Ahzâb 33/59.

32 el-Ahzâb 33/53.

33 en-Nûr 24/60; el-Ahzâb, 33/33.

34 Âyetlerde geçen “himâr”, “cilbâb” ve “hicâb” kavramlarının anlamı ve hükmü ile ilgili bk. Apaydın, “Tesettür”, *DİA*, XXXX, 539-541. Bu konuda ayrıca bk. Uysal, *Peygamber Günlerinde Giyim Kuşam ve Süslenme*, s. 58-62, 108-110.

35 Bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, V, 244-245; Râzi, *Mefâtihu'l-ğayb*, XXIII, 364; Süyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr*, VI, 660; Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 3927. Ayrıca bk. Apaydın, “Tesettür”, *DİA*, XXXX, 541.

36 en-Nûr 24/31.

(1) **Hıfz-ı fūrūc** (حفظ الفروج):

Kur'an'da insanın avret yerlerini ifade eden "ferc"³⁷ ve avret yerlerini korunması ve örtülmesini ifade eden "hıfz-ı fūrūc"³⁸ tabiri birçok yerde geçmektedir.³⁹ "Hıfz-ı fūrūc" tabiri, sözlükte "ırzları korumak" anlamına gelmektedir.

"Hıfz-ı fūrūc" tabirinde yer alan "fūrūc" kelimesi çoğul olup tekili "ferc"dir. Ferc (فرج) ise iki şey arasındaki açıklık demektir.⁴⁰ Bu manaya göre "ferc" kelimesi gerek erkek, gerek kadın olsun insanın bacakları arasındaki açıklığı, bir diğer ifade ile iki bacak arasındaki boşluğu ifade etmektedir ki Türkçede buna "apış arası" denilmektedir. Bununla birlikte "ferc" kelimesinin bilhassa kadının kabulü/ön edep-avret yeri (cinsel organı) için kullanılması yaygınlık kazanmıştır.⁴¹ Nitekim Hz. Meryem'in iffetinden bahsedilen ayette⁴² geçen "أَحْصَنْتَ فَرْجَهَا / ırzını korumuş" ibaresindeki "ferc" kelimesi de "kadının cinsel organı" manasındadır.⁴³

Kaynaklarda "hıfz-ı fūrūc" tabir ile biri "zinadan kaçınmak"; diğeri ise "ön ve arka (kubul ve dübür) avret yerlerinin örtülmesi"nin kastedildiği belirtilmektedir.⁴⁴ Nūr Sûresi'nde (33/30, 31) (وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ / يَحْفَظُنْ فُرُوجَهُنَّ) geçen "hıfz-ı fūrūc" tabirindeki "ferc/فرج" kelimesinin ise "sev'et/ân" anlamında kadın ve erkeğin ön ve arka (kubul ve dübür) kaba avret yerlerinden kinaye olduğu söylenmektedir.⁴⁵ Nitekim tâbiîn âlimlerinden Ebû'l-Âliye'ye (ö. 709/90)⁴⁶ göre de Kur'an'da geçen "hıfz-ı fūrūc" tabiri ile genel olarak zinadan sakınmak kastedilmekle birlikte Nūr Sûresi'ndeki ayetlerde geçen (33/30-31) "hıfz-ı fūrūc" tabiri ile zinadan sakınma ile birlikte edep yerlerinin örtülmesi ve bakılmaktan korunması kastedilmektedir.⁴⁷ Fıkıh kitaplarında Nur suresinde geçen "hıfz-ı fūrūc" tabirleri ile (kaba) avret yerlerinin örtülmesinin kastedildiği belirtilmektedir.⁴⁸ Buna göre Nūr Sûresi'nde ge-

37 Bk. el-Enbiya, 21/91.

38 Bk. el-Mü'minûn 25/5; en-Nûr 24/30, 31; el-Ahzâb 33/59; el-Meâric 70/29.

39 Bk. Abdülbakî, "f-r-c" mad., *Mu'cemü'l-müfrehes li elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 514.

40 İsfehâni, "f-r-c" mad., *el-Müfredat*, s. 375; Kalâci-Kuneybi, "Ferc" mad., *Mu'cemü lügati'l-fukahâ*, s. 342; Erdoğan, "Ferc" mad., *Fıkıh ve Hukuk Terimler Sözlüğü*, s. 108.

41 Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3502.

42 el-Enbiyâ 21/91.

43 Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3502.

44 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XV, 204; Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3502-3503. Ayrıca bk. Apaydın, "Tesettür", *DİA*, XXXX, 539; Duman, *Örtünmenin Sınırları*, s. 58-59.

45 İsfehâni, "FRC" mad., *el-Müfredat*, s. 375. Ayrıca bk. Duman, *Örtünmenin Sınırları*, s. 55.

46 Ebû'l-Âliye hakkında bk. Aydemir, Abdullah, "Ebû'l-Âliye er-Riyâhî", *DİA*, X, 292.

47 İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-azîm*, VI, 45. Ayrıca b. Yılmaz, "Tarihsel ve Teolojik Açılardan Kadının Örtünmesi Sorunu", s. 341.

48 Bk. Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 439.

çen (33/30, 31) geçen bu tabirlere “ferclerini örtmek suretiyle (zinadan) korusunlar ve görülmesini engellesinler” manasını vermek daha isabetli olmaktadır.⁴⁹

(2) Ziyne (زينة):

Sözlükte ziyne, “süs ve süs eşyası” demektir. Ayette bu kelime ile kastedilen ise kadınların vücutlarının çeşitli yerlerine taktıkları taç, küpe, gerdanlık, bilezik ve emsali takılar ile süslenmek için süründükleri sürme ve kına gibi şeyler veya bu süs takılarının takıldığı ve sürüldüğü yerlerdir.⁵⁰

Kadının tesettürü ile ilgili İslâm âlimlerinin görüş farklılığına düştüğü temel konulardan biri ayette geçen⁵¹ “**وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا** / **kendiliğinden görünenler hariç ziynetlerini göstermesinler**” cümlesinde yer alan “**ziynet**” kavramının içeriğidir.⁵² Nitekim ayette geçen “ziynet” kelimesi farklı şekillerde anlaşılmış ve yorumlanmıştır.⁵³

Âyette geçen “**وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا**” ifadesi ile ilgili farklı icthadlar bulunmakla birlikte Hz. Âişe'nin, Hz. Peygamber'den naklettiği rivayet konuya kısmen açıklık getirmektedir. Rivayete göre; “Esmâ bint Ebû Bekir, üzerinde ince bir elbise olduğu halde Rasûlullah'ın huzuruna girdi. Rasûlullah ondan yüzünü çevirdi ve şöyle buyurdu: “Ey Esmâ, kadın âdet yaşına ulaşınca şurası ve şurası müstesna artık onun -yabancılar tarafından- görülmesi doğru olmaz.” Hz. Peygamber bunu söylerken **ellerini ve yüzünü** işaret etti.”⁵⁴ Bu hadis, kadının “**elleri**” ve “**yüzü**” dışındaki bütün vücudunun avret olduğunu ortaya koymaktadır.⁵⁵

(3) Hımâr (خمار):

Sözlükte “gizlemek, örtmek, saklamak” anlamındaki “**خمر/hamr**” kökünden türeyen **hımâr** (çoğulu humur), kadının; saç, boyun ve göğsünü örttüğü “başörgüsü” anlamına gelmektedir.⁵⁶ Hımâr kelimesine bu mananın dışında atkı gibi bir

49 Duman, *Örtünmenin Sınırları*, s. 60.

50 Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3503-3504. Ayrıca bk. Apaydın, “Tesettür”, *DİA*, XXXX, 539.

51 en-Nür 33/31.

52 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 219-220; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, II, 379; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, IV, 239.

53 “Ziyne” kelimesinin anlamı ve kapsamı hakkındaki görüşler için bk. Kurtubi, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XV, 214; Apaydın, “Tesettür”, *DİA*, XXXX, 539-540; Duman, *Örtünmenin Sınırları*, s. 65-85.

54 Ebû Dâvûd, “Libâs”, 34. Ayrıca bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 319 (Babü Avretü'l-mer'etü'l-hurrati, hadis no: 3218); Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, I, 299.

55 *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, “Avret”, XXXI, 45; *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, “Setrü'l-avret”, XXIV, 174; Mehmet. Şener, “Avret”, *DİA*, ,IV, 126.

56 Bk. Abdürrazzâk, *el-Musannef*, III, 133; İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, II, 78; İbn Manzûr, “h-m-r” mad., *Lisânü'l-*

mananın verilmesi Arap dili ve geleneği açısından mümkün değildir. Boyutları, şekli, bağlanma biçimi konusunda farklı yaklaşımlar olmakla birlikte “**humâr**” kelimesinin ayette başörtüsü anlamında kullanıldığı kesindir.⁵⁷

Diğer taraftan cahiliye döneminde kadınlardan başı açık olanlar olduğu gibi başı örtülü olanlar da vardır.⁵⁸ Ancak başlarını örten kadınlar başörtülerinin uçlarını ön taraflarına değil de arka taraflarına sarkıttıkları veya bağladıkları için “ceyb” denilen yaka kısımları açıkta kalmakta ve gerdanlıkları/göğüsleri görünmektedir. Yüce Allah Kur’an’da “... **وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ**...” / Başörtülerini (**himâr/humur**) yakalarının üzerine kadar salsınlar...” buyurarak kadınların başlarına örttükleri başörtülerini, arka tarafa değil de ön taraflarına sarkıttıklarını emretmiş ve böylece Müslüman kadınların başları ile birlikte boyun, gerdanlık ve göğüslerini de kapatmalarını farz kılmıştır.⁵⁹

Kur’an’da (hür) kadının tesettürü ile ilgili bir diğer düzenleme ise “**cilbâb**”, yani dışarıya çıktığında normal (ev/iç) kıyafetleri üzerine “dış elbise” giyinmesi ile ilgilidir. Kaynaklarda “cilbâb” âyeti olarak nitelenen (hür) kadının dış kıyafeti ile ilgili Kur’an’daki düzenleme şöyledir:

“Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle, (dışarı çıktıklarında) **cilbâb**larını (dış elbiselerini) üzerlerine giyerek tüm bedenlerini örtünler. Bu, onların tanınıp incitilmemelerine de daha uygundur. Şüphesiz Allah çok başılayıcıdır, çok merhamet edicidir.”⁶⁰

Kadının dış tesettürü ile ilgili yukarıdaki ayette yer alan “**جلباب / cilbâb**”, kadınların dışarıya çıkarken normal elbiselerinin (ve başörtülerinin) üzerlerine aldıkları tüm vücudu baştan aşağıya/tepeden tırnağa örten (çarşaf, ferace, car ve manto gibi) “dış elbise” anlamına gelmektedir.⁶¹ Cilbâbın baştan itibaren değil de

Arab, II, 1261; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’an*, XV, 214; Kal’aci-Kuneybi, “h-m-r”, *Mu’cemü lügati’l-fukahâ*, s. 200. Ayrıca bk. Erdoğan, “Humâr”, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 150; Apaydın, “Tesettür”, *DİA*, XXXX, 539; Uysal, *Peygamber Günlerinde Giyim Kuşam ve Süslenme*, s. 109; Duman, *Örtünmenin Sınırları*, s. 87-88.

57 Apaydın, “Tesettür”, *DİA*, XXXX, 539.

58 İslâm öncesi cahiliye Araplarında kadının örtünmesi konusunda bk. Ünal, “Hadislerle Göre Kadının Ördünmesi”, s. 55-54; Altıntaş, “Cahiliye Arap Toplumunda Kadın”, s. 67-70; Yılmaz, “Tarihsel ve Teolojik Açılardan Kadının Örtünmesi Sorunu”, s. 334-335.

59 Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3505-3506. Ayrıca bk. Apaydın, “Tesettür”, *DİA*, XXXX, 539.

60 Ahzâb, 33/59. Cilbâb ayeti olarak bilinen bu (Ahzâb, 33/59) âyetin tefsiri için bk. Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 3926-3929.

61 Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-muhît*, VIII, 504; Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 3927-3928; *Tecrid-i Sarîh Terceme ve Şerhi*, XI, 399; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 1066; Apaydın, “Tesettür”, *DİA*, XXXX, 540-541; Kal’aci-Kuneybi, “c-l-b”, *Mu’cemü lügati’l-fukahâ*, s. 164; Erdoğan, “Cilbâb”, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 59; Duman, *Örtünmenin Sınırları*, s. 130-132.

boyundan aşağıya doğru olan dış kıyafet olduğu da söylenmektedir.⁶² Sonuç itibarıyla cilbâbın kadının dışarı çıkarken normal kıyafetleri üzerine giydiği bir dış kıyafet olduğu anlaşılmaktadır.

Kur'an'ın "cilbâb" ile ilgili tesettür düzenlemesi Müslüman (hür) kadınların dışarı çıktıklarında normal kıyafetlerinin üzerine almaları ile ilgili özel bir düzenlemedir. Nitekim âyetin sebab-i nüzûlünde bu âyetin hür mümin kadınların (açık saçık giyinen) cariyelerden ayırt edilmesi için nazil olduğu ifade edilmektedir.⁶³ Zeki Duman (ö. 2013) âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili rivayetlere katılmakla birlikte⁶⁴ cilbâb ile ilgili düzenlemenin, hür-cariye ayırımı olmaksızın tamamen mümin kadınlara has olduğunu ve gayrimüslim kadınlardan ayırt edilmek için teşri kılındığını söylemektedir.⁶⁵

I. CARIYENİN TESETTÜRÜ İLE İLGİLİ HZ. ÖMER'İN UYGULAMASI

Cariyenin tesettürü ile ilgili Hz. Ömer'in tavır ve yaklaşımı hakkında kaynaklarda birbiri ile kısmen farklılık arz eden bazı rivayetler yer almaktadır.⁶⁶ Bu konuda Enes b. Mâlik'ten (ö. 93/711-12) nakledilen bir rivayete göre Hz. Ömer, Enes ailesinden bir cariye ile karşılaşmıştır. Hz. Ömer, cariyeyi başı örtülü/yüzü peçeli (متقنة / mütekanniaten) görünce onu darb emiş (azarlamış ve vurmuş) ve ona: **"Başını (!) aç ve hür kadınlara benzeme"** demiştir.⁶⁷

Bu rivayette geçen "متقنة" kelimesi "başörtüsü üzerine giyilen ve yüzü peçe ile örten dış kıyafet" demektir.⁶⁸ Nitekim müfessirler, (Nur, 24/60) âyetinde geçen

Cilbâb'ın manası ve kapsamı ile ilgili görüşler için bk. Uysal, *Peygamber Günlerinde Giyim Kuşam ve Süslenme*, s. 58-62; Öztürk, "Klasik Tefsirlerdeki 'Tesettür' Formu Üzerine", s. 72-71.

62 Ateş, "Örtünme", s. 16.

63 Bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, V, 244-245; Neseî, *Medârikü't-tenzil*, III, 45; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VIII, 504; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, VI, 659.

64 Duman, *Örtünmenin Sınırları*, s. 132-133.

65 Duman, *Örtünmenin Sınırları*, s. 130, 162.

66 Hz. Ömer'in cariyenin/köle kadının tesettürü ile ilgili tavrı/uygulaması için bk. Abdürrazzâk, *el-Musannef*, III, 135, 136 (Hadis no: 1059, 1061, 1062, 1064). İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, II, 41, (Babün fi'l-emeti tûsallî bi ğayri hımârin) Hadis no: 6236, 6237, 6239; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 320 / Babü Avretü'l-mer'eti'l-hurrati, hadis no: 3221. Ayrıca bk. Mâverdi, *el-Hâvi'l-Kebîr*, II, 171-172; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, I, 269; İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 332.

67 Abdürrazzâk, *el-Musannef*, III, 136 (Hadis no: 1064); İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, II, 41, (Babün fi'l-emeti tûsallî bi ğayri hımârin), Hadis no: 6236, 6239.

عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ عُمَرَ، صَرَبَ أُمَّةً لِأَلِ أَنَسٍ رَأَاهَا مُتَقَنَةً قَالَتْ: «أَكْتَيْفِي رَأْسِي، لَا تَشَبَّهِينَ بِالْحَرَائِرِ»

68 Sözlükte "المقنعة" ve "القناع" kelimeleri, kadının başını ve diğer güzelliklerini (yüzünü) örttüğü geniş örtü, çarşaf (الملحفة اللحاف) demektir. "تقن" /Tekannea" fiili ise yüzü peçe ile örtmek, demektir. İbn Manzûr, "k-n-a", *Lisânü'l-Arab*, V, 3755. Ayrıca bk. Kalâci-Kuneybi, *Mucemü'lügati'l-fukahâ*, s. 370-371.

“ثياب/siyâb” kelimesini “cilibâb” olarak açıklamakta ve cilibâbın da “قناع/kınâ” olduğunu söylemektedirler.⁶⁹ Buna göre Hz. Ömer’in “اَكْشِفِي رَأْسِكَ / başını aç” ifadesi ile başörtüsünü (hımâr) değil de yüzü veya yüzün bir kısmını örtecek şekilde giyilen dış giysi anlamındaki cilibâbı (kınâ) kastetmiş olması da muhtemeldir. Nitekim Enes b. Mâlik’ten nakledilen aşağıdaki diğer rivayette “متقنعة” kelimesi “cilibâb” kelimesi ile birlikte geçmektedir:

“Enes b. Mâlik’in, muhacirlerden veya Ensar’dan birine ait olduğunu söylediği bir cariye Hz. Ömer’in huzuruna girdi. Cariyenin üzerinde bir kenarı ile yüzünü örttüğü/peçelendiği bir **cilibâb** vardı (عَلَيْهَا جَلْبَابٌ مُتَقَنِّعَةٌ بِهِ). Hz. Ömer ona “Azat edildin mi?” diye sordu. Cariye: Hayır, dedi. Hz. Ömer: O zaman bu **cilibâb** neyin nesi? **At onu başından**. Çünkü cilibâb müminlerin hür kadınları için gereklidir, dedi. Cariye bu emre uymadı ve bazı çirkin laflar sarf etti. Bunun üzerine Hz. Ömer kalktı ve cariyenin kafasına kırbacı ile vurdu. Cariye de cilibâbı attı.”⁷⁰

Enes b. Mâlik’ten nakledilen bu ikinci rivayette Hz. Ömer’in cariyenin “**başından atmasını**” istediği şey “hımâr/başörtüsü” değil, yüzünü de örten cilibâbdır. Nitekim dışarı çıkan hür kadınlar, dış elbisesi olan cilibâblarını başlarından aşağıya doğru sarkıtarak yüzlerini ve tüm vücutlarını örterler. Genelde cilibâbın altında başörtüsü bulunur.⁷¹ Burada da cariye muhtemelen başörtüsü üzerine takılan cilibâbı başına takmıştır. Nitekim Nâfi’in (ö. 117/735) kısmen farklı bir içerikte naklettiği aynı olayda da sadece “cilibâb” kelimesi geçmektedir.⁷² Bir başka rivayette ise Hz. Ömer’in cariyeleri cilibâb giymekten nehyettiği belirtilmektedir.⁷³

Buna göre Enes b. Mâlik’in naklettiği bu rivayetten hareketle Hz. Ömer’in cariyenin başörtüsüne değil, cilibâbına müdahale ettiği söylenebilir.⁷⁴ Zira Beyhakîde yer alan aşağıdaki rivayette de Hz. Ömer’in cariyenin hür kadınlara benzemek için (yüzünün bir kısmını/gözünü de örtecek şekilde) giymiş olduğu cilibâbına müdahale ettiği ifade edilmektedir:

69 Taberî, Nür, 24/60. âyetinde geçen “ثياب/siyâb” kelimesini, “cilibâb” olarak açıklamakta ve cilibâbın başörtüsünün üzerine giyilen kınâ (القناع) ve elbisenin üzerine giyilen ridâdan ibaret olduğunu söylemektedir. Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIX, 216.

70 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, II, 41.

71 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhit*, VIII, 504; Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 3927-3928; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 1066; Uysal, *Peygamber Günlerinde Giyim Kuşam ve Süslenme*, s. 58-62.

72 Bk. Abdürrazzâk, *el-Musannef*, III, 135 (Hadis no: 1061).

73 Bk. Abdürrazzâk, *el-Musannef*, III, 136-137 (Hadis no: 1065).

74 Savaş, “Hz. Ömer’in Cariyelerin Giyimine Müdahalesi”, s. 462.

“Safiye bint Ebi Ubeyd şöyle demiştir: Bir kadın başı örtülü ve cilbâblı (مُحْتَمِرَةٌ مَتَجَلِّبِيَةٌ) bir şekilde dışarı çıkmıştı. Hz. Ömer bu kadını görünce kim olduğunu sordu. Kendisine, “Bu kadın falanca adamın cariyesidir” diye cevap verildi. Hz. Ömer, Hafsa’ya elçi gönderdi ve şöyle dedi: Seni, bu kadının **başını örtmeye**, ona **cilbâb giydirmeye** ve **muhsan hür kadınlara benzetmeye sevkedene şey nedir?** Ben o kadını muhsan hür kadınlardan biri zannettim (de gönlüm ona kaymıştı). Cariyeleri muhsan hür kadınlara benzetmeyin/hür kadınlar gibi giydirmeyin.”⁷⁵

Hz. Ömer’in, cariyenin tesettürüne müdahalesi ile ilgili yukarıda naklettiğimiz rivayetler incelendiğinde Hz. Ömer’in tavır ve yaklaşımının başörtüsüne (hımâr) karşı mı, yoksa hür kadınlar gibi başörtüsü üzerine aldığı ve bir kısmı ile de yüzünü örttüğü cilbâba karşı mı olduğu açık ve net değildir. Yine kaynaklarda yer alan “Hz. Ömer: cariye, başlığını (فورة/fevre) duvarın arkasında (evde) bıraktı, dedi”⁷⁶ sözünde geçen “ferve”⁷⁷ kelimesi ile de neyi kastettiği açık ve net değildir.

Dolayısıyla İslâmî literatürde kadının tesettürü ile ilgili başörtüsü için “hımâr”, dışarı çıkarken başörtüsü üzerine aldığı dış kıyafet için “cilbâb=kınâ”⁷⁸ terimlerin kullanılması ve Hz. Ömer’in cariyenin tesettürü ile ilgili tavır ve yaklaşımını içeren rivayetlerde de “cilbâb” ve “kınâ/mütekannia” kelimelerinin yer alması dikkate alındığında Hz. Ömer’in bu konudaki tavrının ve uygulamasının, dışarı çıkarken hür kadınlar gibi cilbâb giyinerek insanları yanıltan ve durumlarını (cariye olduklarını) gizleyen cariyelere yönelik olduğu söylenebilir.⁷⁹ Nitekim bir başka rivayette de Hz. Ömer’in hür kadınların başörtüleri üzerine aldıkları/başlarını örttükleri “kınâ/mikna”⁸⁰ denilen örtüyü kullanmaktan (tekannu’) men ettiği, zira bu örtünün eziyete uğramamak için hür kadınlar için olduğunu söylediği yer almaktadır.⁸¹

75 Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 320 / Babü Avretü'l-mer'eti'l-hurrati, Hadis no: 3221. Bu rivayetin benzerleri için bk. Abdürrazzâk, *el-Musannef*, III, 135, 136 Hadis no: 1061, 1062.

76 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, II, 41, (Babün fi'l-emeti tūsalli bi ğayri hımârin), Hadis no: 6237; Saïd b. Mansûr, *Sünen*, (Babü men kâle innel emete tebruzü ve tūsalli bi ğayri kınâin), II, 98, (Hadis no: 2093, 2094).

قَالَ عُمَرُ: «إِنَّ الْأَمَةَ قَدْ أَلْقَتْ فَرَوَةَ وَأَسْبَهَا مِنْ وَرَاءِ الْحِدَارِ» / فَقَالَ عُمَرُ: «إِنَّ الْأَمَةَ بَدَّتْ فَرَوَتَهَا مِنْ وَرَاءِ الدَّارِ»
77 “fورة/fevre”: Tepe, zirve demektir. (İbn Manzûr, “f-v-r”, *Lisânü'l-Arab*, V, 3484.) Burada kadının en tepesindeki şey, yani başörtüsü veya başörtüsü üzerindeki dış örtüsü kastedilmektedir.

78 Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIX, 216.

قال: سمعت الضحاک يقول، في قوله: (يضعن ثيابهن) يعني الجلباب، وهو القناع

79 Savaş, “Hz. Ömer’in Cariyelerin Giyimine Müdahalesi”, s. 461.

80 Bk. İbn Manzûr, “k-n-a”, *Lisânü'l-arab*, V, 3755.

81 Saïd b. Mansûr, *Sünen*, (Babü men kâle innel emete tebruzü ve tūsalli bi ğayri kınâin), II, 98, (Hadis no: 2096). Ayrıca bk. İbn Manzûr, “k-n-a”, *Lisânü'l-arab*, V, 3755.

كَانَ عُمَرُ لَا يَدْعُ أَمَةً تَقَنَّعَ فِي خِلَافَتِهِ، وَقَالَ: «إِنَّمَا ذَلِكَ لِلْحَرَائِرِ لِكَيْلَا يُؤْذِينَ»

Bununla birlikte İslâm hukukçuları Enes b. Mâlik'ten nakledilen birinci ria vayetteki “اَكْشَفِي رَأْسَكَ / başını aç”⁸² ifadesi ile başörtünün (hımâr) açılmasının kastedildiğini söylemişler ve bu manayı esas almışlardır. Nitekim İbn Kudâme'nin (ö. 1223/620) ifadelerine göre; Hz. Ömer'in cariyenin tesettürü ile ilgili bu uygulamayı meşhur olmuş ve buna karşı sahabeden de bir itiraz gelmemiştir. Dolayısıyla bu konuda sahabe arasında icma hâsıl olmuştur.⁸³

II. KLASİK FIKIH DOKTRİNİNDE CARİYENİN TESETTÜRÜ İLE İLGİLİ YAKLAŞIMLAR

Cariyenin tesettürü (avreti) ile ilgili klasik fıkıh doktrinde, biri dört mezhed bin içerisinde yer aldığı cumhura, diğeri ise Zâhirîlere ait olmak üzere iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Aşağıda bu iki yaklaşım üzerinde durulacaktır.

A. CUMHURA (DÖRT MEZHEBE) GÖRE CARİYENİN TESETTÜRÜ/ AVRETİ

1. Cariyenin Tesettürü ile İlgili Tefsir Kaynaklarındaki Genel Yaklaşım

a. Hımâr ve Cilbâb Düzenlemesinin Müslüman Hür Kadınlara Özel Olmasına Yönelik Yorumlar

Cumhurun (dört fıkıh mezhebinin) görüşünü esas alan klasik tefsir kitaplarında “hımâr”, “cilbâb” ve “hicâb” âyetlerinin nüzûl sebebi üzerinde durulurken bu âyetlerdeki tesettür düzenlemelerinin/hükümlerin Müslüman hür kadınlarla ilgili olduğu belirtilmektedir.⁸⁴ Bu yaklaşıma göre tesettür konusunda cariyeler, hür kadınlar için geçerli olan hükümlere tabi değildir.

Nitekim Fahreddin er-Râzî (ö. 1210/606) kadınların başörtüsü (hımâr) hükmünü düzenleyen Nûr Sûresi 24/31. âyetin tefsirinde (3. mesele) buradaki tesettür düzenlemesinin Müslüman hür kadınlarla ilgili olduğunu ve cariyelerin bu düzenlemeye tabi olmadıklarını ifade ederek şöyle demektedir:

82 Abdürrazzâk, *el-Musannef*, III, 136 (Hadis no: 1064).

83 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 332.

84 Bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kurân*, V, 244-245; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XXIII, 364; Süyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr*, VI, 660; Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 3927. Ayrıca bk. Apaydın, “Tesettür”, *DiA*, XXXX, 541.

“(Âlimler), Yüce Allah’ın âyetteki; “ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا / kendiliğinden görünen yerler dışında ziynetlerini göstermesinler” sözünün, **cariyelerin dışındaki hür kadınlarla ilgili olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Ayette bu mananın kastedildiği açıktır. Zira cariye bir maldır. Bundan dolayı da alınıp satılırken ihtiyatlı davranmak ve incelemek gerekir.** Bu da ancak ona iyice bakmakla ve incelemekle/araştırmakla olur. Ancak hür kadınlar için böyle bir durum söz konusu değildir.”⁸⁵

Hanefî fakih ve müfessir Cessâs da (ö. 370/981) cilbâb ayetinin⁸⁶ tefsirinde buradaki tesettür düzenlemesinin Müslüman hür kadınlarla ilgili olduğunu belirterek -özetle- şu bilgilere/görüşlere yer vermektedir:

“Cilbâb, ridâ⁸⁷ demektir. Hür kadınlar, dışarı çıktıklarında kendilerinin hür olduklarının bilinmesi ve fâsık kişiler tarafından taciz edilmemeleri için cilbâb denilen elbiselerini giyinirler. Nitekim Medine’de bazı cariye kadınlar vardı. Bunlar dışarı çıktıklarında sefihler tarafından taciz edilip eziyet görürlerdi. Hür kadınlar da -başörtüsüz ve dış kıyafetleri olmaksızın- dışarı çıktıklarında cariye kadınlardan oldukları zannedilerek taciz edilir ve eziyete maruz kalırlardı. Bunun üzerine Yüce Allah, cariye değil de hür kadınlardan olduklarının bilinmesi ve sefihler/fâsiklar tarafından tacize ve eziyete maruz kalmamaları için Müslüman hür kadınlar dışarı çıktıklarında cilbâblarını (dış kıyafetlerini) üzerlerine almalarını emretti. Nitekim İbn Abbas ve Mücahid de cariyelerin hilafına hür kadınların dışarı çıktıklarında alınlarını ve başlarını örten dış kıyafetlerini üzerlerine almaları gerektiğini söylemiştir. Buna göre ayette yer alan “ يُدِينَنَّ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ / cilbâblarını üzerlerine alsınlar” ifadeleri genç kızların yabancılar karşı yüzlerini örtmeleri gerektiğine delalet ettiği gibi bu ayet, cariyelerin yüzlerini ve saçlarını örtmeleri gerekmediğine de delalet etmektedir. Çünkü ayette geçen “ نِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ / müminlerin kadınları” ifadesinin zahirinden burada hür kadınların murat edildiği/kastedildiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu ayetin tefsirinde, başlarını ve yüzlerini örtmekle emrolunmayan cariyeler gibi olmamaları için “müminlerin kadınları” ifadesi ile hür kadınların kastedildiği rivayet edilmektedir. Dolayısıyla hür kadınların cariyelerden fark edilmesini sağlamak için tesettür, hür kadınlar ile cariyeler arasındaki ayırt edici bir özellik/durum olarak belirlenmiştir. Hz. Ömer’in (ra), cilbâb giyinen kadınlara vurduğu ve onlara “başlarınızı açın ve hür kadınlara benzemeyin” dediği şeklindeki rivayet de bu görüşü desteklemektedir.”⁸⁸

85 Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XXIII, 364.

المسألة الثالثة: اتفقوا على تخصيص قوله: ولا يبدين زينتهن إلا ما ظهر منها بالحرائر دون الإماء، والمعنى فيه ظاهر، وهو أن الأمة مال فلا بد من الاحتياط في بيعها وشرائها، وذلك لا يمكن إلا بالنظر إليها على الاستقصاء بخلاف الحرة.

86 el-Ahzâb 33/59.

87 Taberî, en-Nûr 24/60. âyetin tefsirinde şu açıklamalara yer vermektedir: “Siyâb, cilbâb demektir. Cilbâb ise başörtüsünün üzerine giyilen kınâ (القناع) ve elbisenin üzerine giyilen ridâdan ibarettir.” (Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIX, 216.) Bu açıklamaya göre ridâ, cilbâb denilen dış kıyafetin bir parçasını oluşturmaktadır.

88 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, V, 244-245.

Yine Hanefî mezhebinde etkili bir âlim olan Ebû'l-Berkât en-Nesefî (ö. 1310/710) de cilbâb ayetinin tefsirinde şu bilgilere yer vermektedir:

“Cilbâb, milhafe (çarşaf) gibi tüm bedeni örten örtüdür. “...cilbâblarını (dış el) biselerini) üzerlerine giyerek tüm bedenlerini örtsünler...” cümlesi, cilbâblarını aşağıya sarkıtarak onunla yüzlerini ve omuzlarını örtsünler demektir. Buradaki (من/min) harf-i ceri teb'iz içindir/baziyet bildirir. Yani cilbâblarının bir kısmını vücutlarından aşağı sarkıtınsınlar, diğer kısmı ile de yüzlerini örtsünler (تشفيع). Ta ki (dışarı çıktıklarında) cariyelerden ayrılınsınlar. **Ya da bu cümle ile şu kastedilmektedir: Cilbâblarının bir kısmını vücutlarından aşağı sarkıtarak tüm bedenlerini örtmeleri ve (bazı) cariyeler gibi sadece gömlek ve başörtüsü (خمار) içerisinde mübtezel (açık-saçık giyinen) bir kadın olmamalarıdır. ... Nitekim İslâm'ın ilk dönemlerinde bazı kadınlar cahiliyede olduğu gibi bir gömlek/entari (dır') ve başörtüsüyle mübtezel (açık-saçık) bir şekilde (gündelik ev kıyafetleri ile) dışarı çıktıkları için cariyelerden ayırt edilemiyorlardı. Bazı gençler, gece def-i hacet için kuytu ve ağaçlık yerlere çıkan cariyeleri taciz ettikleri için aynı amaçla geceleri dışarı çıkan hür kadınların da cariyeye zannedilerek taciz edilmeleri söz konusu olabileceğinden hür kadınlar, dışarı çıktıklarında milhafe (çarşaf) giyerek ve başlarını ve yüzlerini örterek cariyelerin giyim tarzından farklı bir kıyafet tarzı giyinmekle emrolundular. Ki böylece art niyetli gençler dışarı çıktıklarında hür kadınları taciz etmesin. Nitekim “ ذلك أدنى أن يُعرفنَ فلا يُؤذنينَ / Bu, onların tanınıp incitilmemelerine de daha uygundur...” ayeti de bu durumu ifade etmektedir. **Yani dışarı çıktıklarında hür kadınların cilbâblarını giyinmeleri, onların hür kadın olduklarının bilinmesi ve tacize/eziyete maruz kalmamaları için daha uygundur.**”⁸⁹**

Endülüslü müfessir Ebû Hayyân (ö. 1344/745) ise cilbâb âyetinin tefsirinde şu bilgilere yer vermektedir:

“Cahiliye döneminde hür ve cariy kadınların bir gömlek/entari (dır') ve başörtüsü (خمار) içerisinde yüzleri açık olarak dışarı çıkmaları adettendi. Zinakâr erkekler, cariy kadınlar geceleri def-i hacet için kuytu ve ağaçlık yerlere çıkan cariyeleri taciz ettikleri için aynı amaçla geceleri dışarı çıkan hür kadınların da cariyeye zannedilerek taciz etmeleri söz konusu olabiliyordu. **Kendilerine niçin hür kadınları taciz ettikleri sorulduğunda ise “Biz onları cariyeye zannettik” derlerdi. Bunun üzerine hür kadınlar; ridâ (entari/gömlek) ve milhafe (çarşaf) giyerek ve başlarını ve yüzlerini örterek cariyelerin giyim tarzına muhalefet etmekle emrolundular ki böylece art niyetli erkekler tarafından kendilerine tamah edilmesin ve tacizde bulunulmasın, denilmektedir ki, Medine'de yüksek tepelerde oturup kadınları gözetleyen ve onları taciz ederek sarkıntılık yapan bir topluluk vardı. Bu ayet bunlar hakkında nazil oldu.**”⁹⁰

89 Nesefî, *Medârikü't-tenzil*, III, 45.

90 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VIII, 504. Benzer bilgiler için bk. Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, VI, 659.

Ebû Hayyân'a göre, cilbâb âyeti hür kadınların dış kıyafetlerini düzenlemek için sevk edilmekle birlikte umum ifade etmektedir. Dolayısıyla cilbâb ayetinde geçen “نِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ / **müminlerin kadınları**” ifadesinin zahiri, hür ve cariye Müslüman kadınları birlikte içermektedir. Nitekim hür kadınların hilafına, dışarıda çok tasarrufta buldukları (dolaştıkları) için cariyelerin fitneye düşmeleri (tacize uğramaları) daha çoktur. Bundan dolayıdır ki cariyelerin ayetin umumundan çıkarıldıklarına dair vâzıh/sarih bir delile ihtiyaç vardır.⁹¹

b. Değerlendirme

Yukarıda klasik tefsirlerden naklettiğimiz görüşlerden hür kadının ve cariyenin tesettürü ile ilgili şu temel hususlara değinildiği görülmektedir;

İslâm'ın ilk dönemlerinde hür ve cariye kadınlar ihtiyaç için dışarı çıktıklarında başörtüsü (hımâr) kullanmaktadırlar.

Bazı cariyeler, mübtezel (açık-saçık/dekolteli) giyinerek tesettüre tam riayet etmedikleri için sefih erkekler tarafından taciz edilmektedirler.

Müslüman hür kadınların, (özellikle geceleri def-i hacet için evlerinden) uzak mekânlara çıktıklarında “cilbâb” denilen dış kıyafetlerini giyinmekle emrolunmalarının temel amacı; mübtezel (açık-saçık/dekolteli) giyinen cariyelerden ayırt edilerek hür kadın olduklarının anlaşılması, bir diğer ifade ile cariye zannedilerek kötü niyetli erkekler tarafından taciz ve eziyete maruz kalmalarının önlenmesidir.

Müfessirlerin çoğunluğuna göre başörtüsü (hımâr) ve cilbâb âyetlerindeki tesettür düzenlemesi Müslüman hür kadınlarla ilgili olup cariyeleri kapsamamaktadır.

Ebû Hayyân'a göre cilbâb âyeti umum ifade etmekte olup âyetteki düzenlemenin kapsamına Müslüman hür kadınlar gibi cariyeler de girmektedir.

Yukarıda yaptığımız nakillerden ve izahlardan da anlaşılacağı üzere cumhur, tesettürle ilgili ayetlerin Müslüman hür kadının kıyafetini düzenlediğini ve cariyeleri içermediğini söylemektedir. Ancak müfessirlerin naklettiği bilgilerden; cahiliye döneminde olduğu gibi İslâm'ın ilk yıllarında da (Müslüman) hür kadınların ve cariyelerin başörtüsü (hımâr) kullandıkları, ihtiyaç için dışarı çıktıklarında sefih erkekler tarafından tacize maruz kaldıkları anlaşılmaktadır. Yüce

91 Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, VIII, 504. (Bk. Ahzâb, 33/59. Ayetin tefsiri)

وَالظَّاهِرُ أَنَّ قَوْلَهُ: وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يَشْمَلُ الْحَرَائِرَ وَالْإِمَاءَ، وَالْفِتْنَةُ بِالْإِمَاءِ أَكْثَرُ، لِكَثْرَةِ تَصَرُّفِهِنَّ بِخِلَافِ الْحَرَائِرِ، فَيَحْتَاجُ إِخْرَاجَهُنَّ مِنْ عُمُومِ النَّسَاءِ إِلَى دَلِيلٍ وَاضِحٍ.

Allah/Kur'an, tacize maruz kalmamaları için öncelikle Müslüman hür kadınların tesettürü ile ilgili bir düzenleme yapmış, başörtülerini önden bağlamalarını ve dışarı çıktıklarında da mübtezel (açık-saçık/dekolteli) giyinen cariye kadınlardan ayırt edilebilmeleri için dış kıyafetlerini üzerlerine almalarını emretmiştir. Kur'an, (Müslüman) cariyelerin tesettürü ile ilgili ise açık bir düzenleme yapmamış (meskûtün anı) ve dönemin sosyal yapısını ve cariyenin hukukî statüsünü dik-kate alarak bu konuyu yerleşik teâmüle (örf) bırakmıştır.⁹² Diğer taraftan cilbâb ayetinde açıkça ifade edildiği üzere Müslüman hür kadınların dışarı çıktıklarında cilbâb denilen dış kıyafetlerini giymekle emrolunmalarının temel illeti/gerekçe-si; cariye zannedilerek fâsık ve sefih erkekler tarafından taciz ve eziyete maruz kalmamalarıdır. Aynı gerekçenin Müslüman cariyeler için de geçerli olduğu ve âyetteki cilbâb hükmünün kapsamına cariyelerin de girdiği söylenebilir.⁹³ Nite-kim tesettür âyetlerinin hür kadınlara tahsis edildiğini beyan eden dinî bir nass/hüküm de bulunmamaktadır.⁹⁴

Sonuç olarak cilbâb ve başörtüsü (hımâr) ile ilgili Kur'an'da yer alan düzenlemelerin öncelikle o dönemde Müslüman hür kadınların şeref ve itibarını korumaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Zira Fahreddin er-Râzî'nin de ifade ettiği gibi cariye/köle kadın, zaten toplumdaki statüsü gereği alınıp-satılan mal konumundadır. Dolayısıyla tesettürle ilgili ayetlerde, özellikle cilbâb ayetinde yer alan düzenlemelerin, öncelikle hür Müslüman kadının toplumsal statüsünü belirlemeye ve onları cariyelerden ayırarak art niyetli erkeklerin tacizinden ve eziyetinden korumaya yönelik -zırh ve kalkan görevi yapan- simgesel ve sembolik bir düzenleme olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁵

2. Cariyenin Tesettürü ile İlgili Dört Fıkıh Mezhebinin Yaklaşımı

a. Genel Bakış

Cariyenin tesettürü hususunda Hz. Ömer'in tavır ve uygulaması ile sahabe ve tâbiîn dönemindeki görüşleri esas alan cumhur, cariyenin tesettürünün erkekler gibi "**diz kapağı ile göbek arası**" olduğunu söylemiştir.⁹⁶ Bu konuda prensip ola-

92 Bk/krş. Öztürk, "Klasik Tefsirlerdeki 'Tesettür' Formu Üzerine", s. 75.

93 Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, VIII, 504. Ayrıca bk. Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyete Kadın*, s. 100-101.

94 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, III, 222.

95 Duman, *Örtünmenin Sınırları*, s. 134-135; Öztürk, "Klasik Tefsirlerdeki 'Tesettür' Formu Üzerine", s. 73; Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyete Kadın*, s. 100-101; Ünal, "Hadislerle Göre Kadının Örtünmesi", s. 62.

96 Cumhura göre cariyenin avreti hakkındaki görüşler için bk. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, III, 210, 216-222; Merğînâni, *el-Hidâye*, I, 44; Zeylâi, *Teb'yînü'l-hakâik*, I, 97; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 61; Mâverdî, *el-Hâvî'l-Kebîr*, II, 171-172; Nevevî, *el-Mecmû'*, III, 173-176; Şirbîni, *Muğni'l-muhtâc*, I, 285; İbn Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, II, 179; Kudâme, *el-Muğni*, II, 331-336; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, II, 378-379; *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, "Avret", XXXI, 49-50.

rak tamamen efendisinin mülkiyetinde olan normal cariye (el-emetü'l-kınnetü)⁹⁷ ile müdebbere⁹⁸, mükâtebe⁹⁹ ve ümmü'l-veled¹⁰⁰ olan cariye (köle kadın) arasında bir fark yoktur.¹⁰¹

Cumhur, cariyenin avreti/tesettürü ile ilgili iki konuda ittifak etmiştir. Bunlardan birincisi, cariyenin diz kapağı ile göbek arasının ittifakla avret olmasıdır. İkincisi ise cariyenin başı ile diz kapaklarına kadar ayaklarının/baldırının (inciklerinin) namazda ve yabancı erkeklere karşı avret olmadığıdır.¹⁰² Diğer taraftan Kurtubî'nin (ö. 1273/671) naklettiğine göre klasik dönem âlimlerinden cariyenin başını ve göğsünü açmasının mekruh olduğunu söyleyenler de vardır.¹⁰³

Hz. Ömer'in uygulamasını esas alan cumhura göre başı (ve baldırı) açık olarak namaz kılması halinde cariyenin namazı sahihtir/geçerlidir ve iade etmesi gerekmez.¹⁰⁴ Nitekim cariye, başı açık olarak kadınlara imamlık yapsa tüm kadınların namazı sahihtir. Çünkü cariyenin namazda başını örtmesi şart/farz değildir.¹⁰⁵ Nitekim İbn Münzir (ö. 930/318 [?])¹⁰⁶, (cumhura göre) cariyenin başını örtmesi gerekmediği hususunda icma olduğunu söylemektedir.¹⁰⁷

Hanbelî fakih İbn Kudâme (ö. 1223/620), cumhurun görüşünü Hz. Ömer'in uygulamasına dayandırarak konuyla ilgili şu bilgileri vermektedir:

97 Fıkıhta, mukâtebe/e ve müdebbere/e olmayan normal köleye "el-kınn/etü" denir. Erdoğan, Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, "Abd-i Kınn" md., s. 1.

98 Müdebbere: Efendisinin, ben ölürsem hürsün dediği köle kadın.

99 Mükâtebe: Efendisi ile anlaşarak hürriyetini satın alan ve bunun karşılığında çalışıp para kazanarak efendisine ücret ödeyen köle kadın.

100 Ümmü'l-veled: Efendisinden çocuk sahibi olan köle kadın. Bu kadın efendisi ölünce hürdür.

101 Mâverdi, *el-Hâvi'l-Kebîr*, II, 172; Kâsânî, *Bedâiyu's-sanâyi'*, VI, 491; Nevevî, *el-Mecmû'*, III, 174; İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 333; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, II, 76.

102 Mâverdi, *el-Hâvi'l-Kebîr*, II, 171-172; Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 44; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, I, 269.

103 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, IX, 183.

104 Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 44; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, I, 269; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 221-422; Mâverdi, *el-Hâvi'l-Kebîr*, II, 171; Nevevî, *el-Mecmû'*, III, 173, 174; Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 285; İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 331-332.

Cariyenin namazda setr-i avreti hakkında şu görüşler yer almaktadır: (Bk. Nevevî, *el-Mecmû'*, III, 173-176; Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 285.)

Tamamen erkeğin avreti gibidir. Her ikisinin de başı/saçı avret değildir. (Erkeğin avreti ile ilgili ihtilaflar cariyenin avreti için de geçerlidir.)

Başı hariç hür kadının avreti gibidir. Yani el, yüz, baş hariç tüm bedenidir.

Hizmet ederken vücudunun açılan kısmı dışında kalan (görünmeyen) yerleridir. Örneğin, başı, boynu ve diz kapağına kadar ayakları avret değildir. (Bu durumda cariyenin hizmet ederken açılan kısmı; cariyenin şahsi gayreti (inancı/ahlakı), yapılan işin özelliği ve orfe göre değişiklik arz etmektedir.)

Sadece "sev'âtân" denilen avret-i galıza (kubul ve dübür) kısmıdır. (İmam Malik'in görüşü)

105 Nevevî, *el-Mecmû'*, IV, 183.

106 İbn Münzir hakkında bk. Cengiz Kallek, "İbn Münzir en-Nisâbüri", *DİA*, XXI, 158-159.

107 İbn Münzir, *el-İcmâ'*, s. 49.

“Cariyenin başı açık olarak namaz kılması caizdir. Bu tüm ilim ehlinin görüşüdür. Bu konuda Hasan el-Basrî’den başka muhalefet eden birisini bilmiyoruz. İlim ehli arasında evlendiğinde veya efendisi onu kendisine yataklık olarak belirlediğinde (istifrâş¹⁰⁸) cariyenin başını örtmesinin vacip olduğunu söyleyenler de vardır. Ata, namaz kılarken (evlenmiş) cariyenin başını örtmesinin müstehap olduğu görüşündedir, ancak başını örtmesini vacip görmemektedir. Bizim delilimiz: Hz. Ömer’in, (hür kadınlar gibi) cariyelerin başlarını/yüzlerini örtmekten (tekannu’) nehyetmesidir. Nitekim Ebû Kılâbe¹⁰⁹ (ö. 722/104) şöyle demiştir: “Hz. Ömer hilafeti döneminde cariyenin başını/yüzünü örtmesine (tekannu’) izin vermezdi ve kınâ’ (قناع) hür kadınlar içindir” derdi. O, Enes ailesine ait bir cariyeyi darb etti ve ona şöyle dedi: Başını aç ve hür kadınlara benzeme.” Hz. Ömer’in bu uygulaması sahabe arasında meşhur oldu ve buna kimse itiraz etmedi. Böylece (evlenmiş olsun veya olmasın) cariyenin başı açık namaz kılmasının cevazı hususunda icma vaki oldu. Çünkü (evlenmiş olsun veya olmasın) cariyenin başını örtmesi vacip değildir ve cariyenin efendisine karşı tesettürüne (başörtüsüne) riayet etmesi gerekmez.”¹¹⁰

b. Mezheplerin Görüşleri

Yukarıda da ifade dildiği üzere cariyenin başı dışında, göbeği ile başı arasında kalan; karnı (batn), göğüs bölgesi/gerdanlığı/boynu (sadr); sırtı (zahr) ve yüzü (veh) ile ilgili ise farklı görüşler vardır.¹¹¹

(1) Hanefîlerin Görüşü:

Yukarıda zikredilen Hz. Ömer’in uygulaması ile ilgili rivayeti esas alan Hanefîlere göre¹¹² cariyenin diz ve göbek arası dışında kalan bölgelerinden **sırtı** (**zahr**/karın bölgesine tekabül eden insanın arkasındaki yer) ve **karnı** (**batn**/göğüs bölgesinden göbeğe kadar olan kısım) da avrettir. Karın ve sırt kısmının yan

108 **İstifrâş**, sözlükte “kadını yatağa almak, onunla yatmak” demektir. Fıkıhî bir terim olarak ise efendinin cariyesini özel odalık olarak belirlemesi ve onunla karı-koca ilişkisi yaşamasını ifade etmektedir. Fıkıhta buna “istifrâş hakkı” denilmektedir. Efendinin istifrâş edinmediği köle kadınlar, efendisinin izni ile hür veya köle başka erkeklerle evlenebilirler.

109 Tâbiî muhaddis ve fakih Ebû Kılâbe Abdullah b. Zeyd b. Amr el-Cermî (ö. 722/104) hakkında bk. Ali Osman Ateş, “Ebû Kılâbe el-Cermî”, *DİA*, X, 176-177.

110 Bk. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 331-332. Ayrıca bk. Kâsânî, *Bedâiyü’s-sanâyi’*, VI, 491.

111 Mâverdi, *el-Hâvi’l-Kebîr*, II, 172; Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 44; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 331-333.

112 Hz. Ömer’in uygulaması ile ilgili Hanefî kaynaklarda şu ifadeler yer almaktadır: “İbn Ömer’in babası Hz. Ömer’den naklettiğine göre o başörtülü bir cariyeye görmüş ve onun başörtüsünü çıkarıp atarak şöyle demiştir: Ey ahmak kadın hür kadınlara benzeme” (Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 432.)

وعن ابن عمر - رضي الله عنه - أنه كان إذا رأى أمة متخمرة ألقى خمارها وقال لها: يا لكاع لا تشبهين بالحرائر

tarafları da bu ikisine dâhildir, yani avrettir. Bunların, yani sırtı ve karın bölgesi dışında kalan baş, dizlere kadar ayakları vs. ise avret değildir.¹¹³ Hanefilere göre cariyenin, sayılan bu kısımlarının dışında kalan yerlerinin avret olmamasının gerekçesi ise efendisinin ihtiyaçları için genellikle dışarı çıkması ve elbise giyerek vücudunu (hür kadınlar gibi) örtmesinin ona sıkıntı ve meşakkat oluşturmasıdır.¹¹⁴

Kısaca ifade etmek gerekirse Hanefilere göre cariyenin (yabancılara/ namahremlere karşı) avreti, hür kadının mahremlerine karşı avreti gibidir. Bunun temel gerekçesi ise cariyenin karşılaşılabileceği muhtemel (günlük) sıkıntıların (harec) giderilmesidir.¹¹⁵ Zira güçlüğü kaldırma (ref'u'l-harec/ رفع الحرج) İslâm hukukunun kabul ettiği temel bir prensiptir.¹¹⁶

Kâsânî (ö. 587/1191), yabancı (başkalarının olan) bir cariyenin tesettüründeki ölçünün mahrem kadınlar gibi olmasının gerekçesi ile ilgili şunları söylemektedir:

“Başkalarının olan/yabancı cariyelere bakmanın, dokunmanın ve bunların haram olmasının hükmü mahrem olan kadınlar gibi olup cariyelerin ziyet yerlerine bakılması ve dokunulması helaldir. Bunun dışında olan yerlerine bakılması ve dokunulması ise helal değildir. Bu konuda asıl/delil ise Hz. Peygamber’in bir cariyenin alnına dokunması ve onun için bereket duası yapmasıdır. Yine rivayet edilmiştir ki Hz. Ömer başı örtülü/yüzü peçeli bir cariyeye görmüş (رأى أمة متقنة) ve onun başını çubuk ile dürterek “Şu başörtünü çıkar ey kokmuş! Hür kadınlara mı benzemek istiyorsun” demiştir. Bu da cariyenin başına, saçına ve kulağına bakmanın helal/caiz olduğunu gösterir. Yine rivayet edilmiştir ki Hz. Ömer satışa arz edilen bir cariyenin yanına geldi ve göğsüne eliyle vurarak bunu satın alabilirsiniz” dedi. Şayet cariyenin sadrına/göğüs bölgesine dokunmak caiz olmasaydı Hz. Ömer’in bunu yapması düşünülemezdi. Diğer taraftan insanların, alım-satım esnasında derisinin yumuşaklığını ve sertliğini öğrenmek için cariyenin bu gibi yerlerine dokunma ve bakma ihtiyacı vardır. Çünkü cariyenin kıymeti, derisinin yumuşak veya sertliğine göre değişir. Bundan dolayıdır ki insanlardan sıkıntıyı gidermek için tesettür konusunda cariyeler mahrem hür kadınlara ilhak edilmiştir. Nitekim kişinin mahremi olmaksızın başkalarının cariyeleri ile yolculuk yapması da helaldir. Ancak kişinin alım-satım esnasında cariyenin bunların dışında kalan yerlerine, yani diz ve göbek arasına bakılması ve dokunulması helal değildir. Zira diğer uzuvlarına bakılması ve dokunulması ile cariyeye hakkında malumat sahibi olunması yeterlidir. Cariyenin tesettüründeki ölçünün mahrem kadınlar gibi olması

113 Merğînâni, *el-Hidâye*, I, 44; Zeylâi, *Tebyinü'l-hakâik*, I, 97; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 62, IV, 430-431; İbn Âbidin, *Reddül-muhtâr*, II, 76-77; Meydânî, *el-Lübâb*, I, 53.

114 Merğînâni, *el-Hidâye*, I, 44; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 431.

115 Kâsânî, *Bedâiyü's-sanâyi'*, VI, 491; Merğînâni, *el-Hidâye*, I, 44; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 430, 431; İbn Âbidin, *Reddül-muhtâr*, II, 77.

116 Bu manadaki fıkıh kaideleri ile ilgili bk. *Mecelle*, md.17, 18, 19, 21. Ayrıca bk. el-Bakara 2/185, 286.

ve ziyet yerlerine bakılmasının ve dokunulmasının helal olması, kişinin şehvetten emin olması şartına bağlıdır. Ancak kişi dokunduğunda veya baktığında şehvetin emin olmazsa bu durum da şayet satın almaya niyetli ise velev ki şehvet duysa bile bakmasında bir sıkıntı yoktur. Çünkü kişinin buna, yani satın alabilmesi için satın aldığı şeye bakma ihtiyacı vardır. Dolayısıyla müşterinin/kişinin satın alma iradesinin bulunması halinde, cariyeye baktığında şehvet bile duysa, bu (duruşmada) hâkimin ve şahidin (kadına) veya kocanın (eşine) bakması gibidir.¹¹⁷

Buna göre cariyenin başı ve baldırı (ayaktan dizlere kadar bacakları) açık olarak kıldığı namaz sahihtir/geçerlidir. Ancak cariyeye karnı ve sırtı açık olarak namaz kılamaz. Ebû Hanîfe ve Muhammed'e göre cariyenin avret-i galîza denilen ön ve arka avret mahallinden bir dirhemden fazlası veya karnı ve sırt kısmının dörtte birinden fazlası açılırsa namazı geçersizdir, iade etmesi gerekir.¹¹⁸

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere Hanefilere göre cariyenin karnı ve sırtı dışında kalan sadrı (göğüs bölgesi/gerdanlığı) avret değildir. Bundan dolayıdır ki Hanefilerde **cariyenin göğüslerinin** avret olup olmaması ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. İbn Âbidîn (ö. 1836/1252), mezhepte tercih edilen görüşe göre cariyenin göğüslerinin de avret olmadığını söylemektedir. Çünkü cariyenin yabancılara göre avreti, kadının mahremi olan erkeklere göre avreti gibidir. Dolayısıyla mahrem olan kadının ve başkasının cariyesinin göğüslerine bakmak caiz olunca cariyenin göğüsleri de avret olmamaktadır. Buna göre namaz dışında cariyenin göğüsleri avret olmayınca namazda da avret değildir.¹¹⁹

Diğer taraftan *Tatarhâniyye*'de (التترخانية)¹²⁰ nakledildiğine göre cariyenin başı açık olarak namaz kılması ittifakla sahih olmakla birlikte meşâyih'in (yani mezhebin önde gelen fakihlerinin) çoğunluğuna¹²¹ göre döşü/gerdanlığı (الصدر) ve göğüsleri (الشدی) açık olarak namaz kılması caiz değildir. Bazı fakihler ise cariyenin göğüslerinin namaz dışında avret olmadığını, namazda ise avret olduğunu

117 Kâsânî, *Bedâiyü's-sanâyi'*, VI, 491. (Ayrıca bk. Kâsânî, *Bedâiyü's-sanâyi'*, Şamile, V, 121.)

118 Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 44; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, III, 223.

119 İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, II, 77.

120 Orijinal ismi *el-Fetâva't-Tatarhâniyye* (الفتاوى التترخانية) olan bu eser hakkında bk. Ferhat Koca, "el-Fetâva't-Tatarhâniyye", *DİA*, XII, 446-447.

121 Literatürde "meşâyih" tabiri ile genelde bir bölgede belirli bir fakihin etrafında toplanan veya benzer fikhî tercihleri sahip bulunan fakihler grubu kastedilmektedir. Meşâyih dönemi müttekaddiminin son halkasını teşkil eden üçüncü nesil fakihlerin yer aldığı hicri III. (IX.) yüzyılın ikinci yarısından başlayan ve yaklaşık IV. (X.) yüzyılın sonlarına kadar devam eden dönemi içermektedir. (Bardakoğlu, "Hanefi Mezhebi", *DİA*, XVI, 9.) Hanefilerde "meşâyih'in çoğunluğu" denilince Ebû Hafs el-Kebir el-Buhârî (ö. 216/831), Ebû Ca'fer et-Tahâvî (ö. 321/933), Ebû Ca'fer Muhammed el-Hindüvânî (ö. 362/973) ve Ebû'l-Leys es-Semerkindî (ö. 373/983) gibi fakihler kastedilir. (Bk. İbn Âbidîn, "Şerhu'l-Manzûmât'l-müsemmât bi Ukûdi Resmî'l-müftü", *Mecmûatü'r-Resâil*, İstanbul 1320, I, 33.)

söylemişlerdir.¹²² *Tatarhâniyye*'deki görüş dikkate alındığında cariyenin sadrı ve göğüsleri de avret olmaktadır. Yine *Kunye* (قنية)¹²³ gibi bazı Hanefî kaynaklarda cariyenin göğüsleri ve göğüslerinin etrafı da müstakil birer avret yerleri olarak belirtilmektedir. Şu halde *Tatarhâniyye* ve *Kunye* gibi bazı Hanefî kaynaklarda nakledildiğine göre Hanefîlerde cariyenin göğüslerinin de avret olduğu şeklinde görüşler bulunmaktadır.¹²⁴

İbn Âbidîn ise bu son görüşe, yani *Tatarhâniyye* ve *Kunye* gibi bazı Hanefî kaynaklarda nakledilen cariyenin göğüslerinin de avret olduğu görüşüne itiraz etmekte ve şöyle demektedir:

“Tüm Hanefî kaynaklarda cariyenin batn (karın) ve zahr (sırt) kısmının avret olduğu söylenmektedir. Sadr (göğüs kısmı) ise bu ikisi (batn ve zahr) dışındadır. Dolayısıyla cariyenin sadrı (göğüs kısmı/gerdanlığı) mutlak olarak namaz dışında ve namazda avret değildir.”¹²⁵

(2) Mâlikîlerin Görüşü:

Mâlikîlere göre prensip olarak cariyenin avreti erkeğin avreti gibidir. Yani diz ile göbek arası avret olup bunun dışındaki yerleri avret değildir.¹²⁶ Cariyenin başını açması müstehap olmakla birlikte göbek ve dizler arası dışında kalan beden (batn/karn, zahr/sırt, sadr/göğüs bölgesi/gerdanlık gibi) diğer yerlerini açması mekruhtur.¹²⁷ Cariye, kalçaları açık olarak namaz kılması halinde vakit içerisinde namazını iade etmesi gerekir.¹²⁸

İmam Mâlik'ten cariyenin avretinin -başı/saçı hariç-, hür kadının avreti ile aynı olduğu, ancak başı kapalı olarak da namazını kılabileceği nakledilmektedir.¹²⁹ Bu konuda *mükâtebe*, *müdebbere* ve bir kısmı azat edilmiş cariyenin setr-i avreti de aynı cariye gibidir.¹³⁰ Ancak İmam Mâlik'ten nakledilen meşhur görüşe göre cariyenin avreti erkeğin avreti gibidir.¹³¹

122 İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, II, 77.

123 Orijinal ismi *Kunyetü'l-Münye li-tetmimi'l-ğunye* (قنية المنية لتتميم الغنية) olan bu eser hakkında bk. Özen, Şükrü, “Zâhidî”, *DÎA*, XXXIV, 81, 83.

124 Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, II, 83.

125 İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, II, 77.

126 Bâci, *el-Müntekâ*, II, 232.

127 Hattâb, *Mevâhibü'l-celil*, II, 177-150.

128 Hattâb, *Mevâhibü'l-celil*, II, 182.

129 Sahnûn, *el-Müdevenetü'l-kübrâ*, I, 185. Ayrıca bk. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, III, 224; Şevkânî, *Neylül-evtâr*, II, 379.

130 Sahnûn, *el-Müdevenetü'l-kübrâ*, I, 185.

131 Şevkânî, *Neylül-evtâr*, II, 379.

(3) Şâfîlerin Görüşü:

Şâfî fakih Mâverdî (ö. 1058/450), tamamen köle, yani tamamen efendisinin mülkiyetinde olan (el-emetü'l-kınnetü) cariyenin göbeği ve başı arasında kalan sadrı (göğüs bölgesi ve gerdanlığı/boynu) ve yüzü ile ilgili Şâfîlerde iki farklı görüş olduğunu söylemektedir.¹³²

Birincisi: Şâfî fakih Ebû İshak el-Mervezî'ye (ö. 951/340)¹³³ göre cariyenin göbeği ve başı arasında kalan sadrı (göğüs bölgesi) ve yüzü (başı) avret değildir. Yabancıların bakması/görmesi caizdir. "Ashâb" denilen Şâfî fakihlerin görüşü de bu şekildedir.

Bu görüşe göre cariyenin avreti, erkeğin avreti gibi olmaktadır. Yani cariyenin diz ve göbek arası dışında kalan yerleri avret değildir. Namazda ve yabancı erkeklerle karşı örtülmesi gerekmez.¹³⁴

İkincisi: Şâfî fakih Ebû Ali b. Ebî Hureyre'ye (ö. 956/345)¹³⁵ göre ise cariyenin göbeği ile başı arasındaki sadrı (göğüs bölgesi ve gerdanlığı/boynu) ve yüzü namazda ve yabancı erkelere karşı avrettir. Cariyenin bu bölgelerini namazda açması caiz olmadığı gibi yabancı erkeklerin bakması da caiz değildir. (Bu görüş, kısmen Hanefilerin görüşü ile örtüşmektedir.)

Diğer taraftan Şâfî mezhebinin önemli isimlerinden Nevevî (ö. 1277/676), tamamen köle, yani tamamen efendisinin mülkiyetinde olan (el-emetü'l-kınnetü) cariyenin avreti ile ilgili mezhep içerisinde üç temel görüşün olduğunu nakletmektedir;¹³⁶

Birincisi: Tamamen hür erkeğin avreti gibidir. "Ashâb" denilen Şâfî fakihlerin görüşü de bu şekildedir.

İkincisi: Baş hariç tamamen hür kadının avreti gibidir. Ebî Ali et-Taberî¹³⁷ bu görüştedir.

Üçüncüsü: Hizmet ve tasarruf (iş) yapma esnasında açılan baş, boyun ve baldırları (ayaktan dizlere kadar olan bacakları) avret değildir. Bunun dışında kalan yerleri ise avrettir.

132 Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, II, 172.

133 Şâfî müctehid olan Ebû İshak İbrâhîm b. Ahmed b. İshak el-Mervezî'nin hayatı hakkında bk. Ahmet Özel, "Mervezî, Ebû İshak", *DİA*, XIX, 234-235.

134 Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, II, 172.

135 Şâfî bir fakih olan bu zatın asıl adı Ebû Ali Hasen b. el-Hüseyn b. Ebî Hüreyre el-Bağdâdî'dir. Hayatı hakkında bk. Saffet Köse, "İbn Ebû Hureyre", *DİA*, XIX, 434-435.

136 Nevevî, *el-Mecmû'*, III, 174.

137 Nevevî'nin zikrettiği bu isim, Şâfî fakih Ebû't-Tayyib et-Taberî olmalıdır. Ebû't-Tayyib et-Taberî hakkında bk. Aybakan, Bilal, "Taberî, Ebû't-Tayyib", *DİA*, XXXIX, 313-314.

İbn Kudâme (ö. 1223/620), Şâfililer de azhar (sahih) olan görüşün cariyenin diz ve göbek arası dışında kalan yerlerinin avret olmadığını söylemektedir. Buna göre cariyenin avreti Şâfililere göre hür erkekler gibi olmaktadır.¹³⁸

(4) *Hanbelîler:*

Hanbelî fakih İbn Kudâme (ö. 1223/620), “Hirakî (ö. 946/334) Ahmed b. Hanbelîden (ö. 855/241) cariyenin başı dışındaki yerlerini açması ile ilgili bir görüş zikretmemektedir ki bu görüş, Abdullah b. Ahmed rivayetinde Ahmed b. Hanbelîden mansûs olarak nakledilen rivayettir. Buna göre cariyenin başı açık olarak namaz kılmasında bir beis yoktur” dedikten sonra cariyenin başı dışındaki avreti/tesettürü ile ilgili Hanbelî mezhebinde iki temel görüşün bulunduğunu söylemektedir;¹³⁹

Birincisi: Bu görüşe göre cariyenin avreti, erkeğin avreti gibidir. Buna göre diz ve göbek dışında kalan karın (**batn**/göğüs bölgesinden göbeğe kadar olan kısım) bölgesi ile baldır (ayaklardan dizlere kadar bacaklar) kısmı avret değildir. Buna göre cariyenin diz ve göbekleri arası avret olup bu kısımdan bir yer açılırsa namazı batıldır/sahih değildir. Ancak diz ve göbek arası dışındaki yerlerinin açık olması namazın sıhhatine mani değildir.¹⁴⁰

İkincisi: Diğer görüşe göre ise başı, dirseklere kadar kolları ve diz kapaklarına kadar bacakları (baldırı) dışında cariyenin tüm bedeni avrettir. Buna göre diz kapakları ve göbek arası ile cariyenin karın (**batn**/göğüs bölgesinden göbeğe kadar olan kısım) bölgesi ve dirseklerden omuzlara kadar kolları da avret olmaktadır. Nitekim cariyelerin hizmet ederken dirseklere kadar kolları ve dizlere kadar bacakları açılmakta ve yine satışa sunulduğunda taklîb/¹⁴¹تقلیب esnasında cariyenin dirseklere kadar kolları ve dizlere kadar bacakları açılmaktadır. Dolayısıyla başın avret olmaması gibi dirseklere kadar kollar, dizlere kadar bacaklar da avret değildir. Bunun dışında kalan, yani baş, dirseklere kadar kollar ve dizlere kadar bacakların dışında kalan yerlere ise örfen bakmaya ve dokunmaya hacet yoktur. Bazı Şâfililer de bu görüştedir.¹⁴² İkinci grupta yer alan bu görüş Hanefilerin görüşüne uygun düşmektedir.

İbn Kudâme, Şâfililerde azhar (sahih) olan görüşün Hanbelîlerdeki birinci görüş, yani diz ile göbek arası olduğunu söylemekte ve kendisi de bu görüşü tercih ederek özetle şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

138 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 332, 333.

139 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 332-333.

140 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 332.

141 Taklib: müşterinin elbisesinin üzerinden cariyenin bedenine el ile dokunup bakması, etini-budunu yoklamasıdır.

142 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 332, 333.

“Cariyenin avreti diz ile göbek arasındır. Buna göre cariyenin göbeği ile diz kapağı arasında kalan yerlerine bakmak caiz değildir. (Bunun dışında kalan yerlerine bakmak ise caizdir.) Nitekim Dârekutnî (ö. 995/385), Hz. Peygamber’in şöyle dediğini rivayet etmektedir: <<Sizden birisi erkek kölesini veya hizmetlisini (ecîr) cariyesi ile evlendirirse onun avretine bakmasın. Muhakkak ki diz ile göbek arası avrettir. >> Hz. Peygamber burada cariyeyi kastetmektedir. Zira evli olsun olmasın erkek ecîr/hizmetli ve erkek kölenin diz ve göbek arasına bakılması caiz değildir. (Yani erkeğin avreti diz ile göbek arasındır.) Buna göre erkeklerde olduğu gibi başı avret olmayan kişinin sadrı (göğüs bölgesi/gerdanlığı) da avret olmaz. Dolayısıyla cariyenin sadrı da -erkekler de olduğu gibi- (göğüs bölgesi/gerdanlığı da) avret değildir.”¹⁴³

Yukarıda İbn Kudâme’dan naklettiğimiz görüşten çıkan sonuç şudur: Cariyenin avreti hür erkeğin avreti gibidir. Bir diğer ifade ile cariyenin diz ve göbek dışında kalan kısımları avret değildir.

Son dönemlerde yazılan bazı eserlerde (bazı) Hanbelilere göre cariyenin avretinin hür kadının avreti gibi olduğu söylenmektedir.¹⁴⁴ Bu görüşü dikkate aldığımızda, cariyenin avreti hakkında (bazı) Hanbelilerin görüşü ile Zâhirilerin görüşü örtüşmektedir.

Yukarıdaki ihtilaf tamamen efendisinin mülkiyetinde olan normal cariyeye (el-emetü’l-kınnetü), müdebber ve mükâtebe olan cariyeye için geçerlidir.¹⁴⁵

Klasik fıkıh doktrinde/fıkıh kitaplarında bir kısmı azat edilen cariyenin tesettürünün hükmünün nasıl olması gerektiği üzerinde de durulmuştur. Nitekim cariyeye hukukî statüsü gereği borçlar hukuku açısından mal hükmünde olduğu için bir kısmının azat edilmesi (hür bırakılması), bir kısmının ise köle olarak kalması fıkhen caiz ve mümkündür. Böyle bir durumda cariyenin zatı üzerinde kölelik ile hürlik birleştiği için tesettürü ile ilgili hükümlerde kölelik tarafının mı yoksa hürriyet tarafının mı esas alınacağı tartışılmıştır.¹⁴⁶ Fıkıh kitaplarında yarısı hür, yarısı köle olan cariyenin avreti hakkında iki görüş bulunmaktadır.¹⁴⁷

143 İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 333.

144 *el-Mevsûatü’l-fıkhiyye*, “Avret”, XXXI, 49. (Burada kaynak olarak İbn Kudâme, *el-Muğni*, VII, 101 verilmiştir. Ancak bizim baktığımız aynı kaynakta Hanbelilerin görüşü yukarıda metinde verildiği gibidir. Bk. İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 331-333.)

145 Kâsânî, *Bedâiyü’s-sanâyi’*, VI, 491; Mâverdi, *el-Hâvi’l-Kebîr*, II, 172; Nevevî, *el-Mecmû’*, III, 174; İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 333.

146 İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 333.

147 Mâverdi, *el-Hâvi’l-Kebîr*, II, 172; Nevevî, *el-Mecmû’*, III, 174; İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 333-334; Hattâb, *Mevâhibü’l-celîl*, II, 184.

Birincisi: Azat edilen/hür bırakılan kısmını esas alanlara göre bazısı azat edilen cariyeyi hür kadın hükmündedir. Buna göre bazısı azat edilen cariye'nin avreti, namazda, efendisine ve yabancı erkeklere karşı hür kadınlar gibidir. Yani elleri ve yüzü dışında tüm bedeni avrettir. Örtmesi gerekir.¹⁴⁸

İkincisi: Köle olan kısmını esas alanlara göre ise bazısı azat edilen cariye, tamamen hür olmadığı için mutlak köle (el-emetü'l-kınne) hükmündedir. Nitekim telef olması (ölmesi veya bedenine zarar verilmesi) halinde kıymeti ile tazmin edilmektedir. Diğer taraftan kadının (kâmil olarak) tesettürlü olmasının gereği, kâmil olarak hür olmasından dolayıdır. Dolayısıyla kâmil hürriyet olmayınca cariyenin hür kadınlar gibi tam tesettürlü olması gerekmemektedir. Çünkü cariyede asıl olan köleliktir. Bazısı azat edilen cariye de tamamen köle olan cariye gibidir. Buna göre namazda ve yabancı erkeklere, efendisine karşı diğer köle kadınlar gibidir. Dolayısıyla yabancı erkeklere karşı avreti, tamamen köle olan diğer cariyelerin avreti gibi olmaktadır.¹⁴⁹

Cariyenin tesettürü (avreti) ile ilgili yukarıda zikredilen mezheplerin görüşlerini şu şekilde özetlemek mümkündür¹⁵⁰;

Hanefilerde cariyenin yabancı erkeklere (namahreme) karşı avreti, kadının mahremi olan erkeklere avreti gibidir. Yani cariyenin diz kapakları ve göbek arasına ilaveten karın (batn) ve sırt (zahr) bölgesi de avrettir. Dolayısıyla yabancı erkeklerin cariyenin bu bölgelerine bakması caiz değildir.¹⁵¹

Mâlikilerde ve Şâfîilerde esah olan görüşe göre cariyenin avreti erkeğin avreti gibidir. Yani, cariyenin avreti sadece dizleri ile göbek arasındır.

Hanbelîlerde ise iki temel görüş vardır. Bir görüşe göre cariyenin avreti/tesettürü, erkeğin avreti gibidir, yani diz ile göbek arasındır. Diğer görüşe göre ise başı, dirseklere kadar kolları ve diz kapaklarına kadar bacakları (baldırı) dışında cariyenin tüm bedeni avrettir. Diğer taraftan Hanbelîlerin görüşü ile ilgili *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*'nin verdiği bilgiye göre cariyenin avreti hür kadının avreti gibidir. Yani el ve yüzleri dışında tüm bedeni avrettir.¹⁵² Buna göre hür kadının bakılması caiz olan yerleri cariye için de caizdir. Hür kadının bakılması haram olan yerleri cariye için de haramdır.

148 İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 333.

149 İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 333.

150 *el-Mevsûatül Fikhiyye*, "Avret", XXXXIII, 49.

151 Mevsili, *el-İhtiyâr*, IV, 430-431.

152 *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, "Avret", XXXI, 49.

Yukarıdaki görüşleri dikkate aldığımızda cariyenin namazı ile ilgili dört mezhebin görüşleri hakkında şunları söylemek mümkündür;

Hanefilere göre cariyenin başı, baldırı ve göğüsleri açık namaz kılması sahih olmaktadır.¹⁵³

Cariyenin avretinin tamamen hür erkeğin avreti gibi olduğunu söyleyen Mâlikî ve Şâfîilerdeki hâkim görüşe göre ise cariyenin; diz kapakları ve göbeği arası dışında kalan tüm bedeni, yani başı, baldırı, kolları, karnı ve göğüsleri açık olarak kıldığı namaz sahihtir.¹⁵⁴

İbn Kudâme'nin verdiği bilgilere göre Hanbelîler için de aynı değerlendirmeyi yapmak mümkündür; yani cariyenin başı, baldırı, kolları, karnı ve göğüsleri açık olarak kıldığı namaz sahihtir.¹⁵⁵

c. Değerlendirme

Hanbelî fakih İbn Kudâme'nin (ö. 1223/620) cariyenin tesettürü ile ilgili yukarıda naklettiğimiz değerlendirmelerinden anlaşılacağı üzere cumhurun bu konuda istinad ettiği temel dayanak Hz. Ömer'in cariyenin tesettürü ile ilgili tutum ve uygulamalarıdır. Hz. Ömer'in uygulaması ise bir icthad olup bunun Kur'an'ın genel hükmünü tahsis ettiği söylenemez.¹⁵⁶

Diğer taraftan yukarıda ilgili yerde de ifade edildiği üzere Hz. Ömer'in cariyeye kadının tesettürüne müdahalesi ile ilgili uygulamasını farklı yorumlamak da mümkündür. Nitekim İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 849/235) *Musannef*'indeki rivayet¹⁵⁷ Hz. Ömer'in cariyenin başörtüsüne (hımâr) değil de dış kıyafetine (cılâb) müdağ hale ettiğini sarih bir şekilde ifade etmektedir.

Hz. Ömer'in cariyenin başörtüsüne müdahale ettiği kesin olsa bile İbnü'l-Hümâm'ın (ö. 1457/861) Hz. Ömer'in uygulaması ile ilgili Beyhakî'den (ö. 1066/458) naklettiği aşağıdaki ifadeleri, bu konuda Hz. Ömer'in tavır ve uygulamalarının değil, Allah'ın kitabındaki hükümlerin esas alınması gerektiğini ima etmektedir:

153 Merğînâni, *el-Hidâye*, I, 44; Zeylai, *Tebyînü'l-hakâik*, I, 97; Mevsili, *el-İhtiyâr*, I, 62; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, II, 76-77; Meydâni, *el-Lübâb*, I, 53.

154 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, III, 223; *el-Mevsuatül Fıkhiyye*, "Avret", XXXXIII, 49.

155 Bk. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 331-333.

156 Krş. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, III, 222.

157 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, II, 41.

قَالَ: «فَمَا بَالُ الْجَلْبَابِ، صَعِيهِ عَنْ رَأْسِكَ، إِنَّمَا الْجَلْبَابُ عَلَى الْحَرَائِرِ مِنْ نِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ»

“Beyhaki dedi ki: Bu konuyla ilgili Hz. Ömer’den nakledilen rivayetler sahihtir. Ancak, Kitab’taki (Kur’an’daki) nassa gelince, Allah Sübhânehü onu en iyi bilendir”¹⁵⁸

Prensip olarak cumhurun görüşünü tercih eden İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve İbn Kayyim (ö.751/1350) gibi âlimler ise cumhurun görüşünün fitneden emin olunması şartına bağlamışlar ve fitnenin olması halinde cariyeenin tesettürünün de hür kadınlar gibi olacağını söylemişlerdir.¹⁵⁹

Nitekim İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-fetâvâ* isimli eserinde Nur, 24/30-31,60 ve Ahzab, 33/59. âyetlerin tefsirinde ilgili âyetlerde yer alan kadının tesettürü ile ilgili düzenlemelerin Müslüman hür kadınlarla ilgili olduğunu, Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn döneminde de uygulamada cariyelerin başlarını, ellerini ve yüzlerini açtıklarını söylemekte ve Hz. Ömer’in başörtüsü takan bir cariye gördüğünde onu darb ettiğini ve hür kadınlara benzememesini söylediğini, nakr letmektedir. ¹⁶⁰Bununla birlikte İbn Teymiyye, evlenme ümidi kalmayan yaşlı kadınların tesettürü ile ilgili âyetin (Nur, 24/60) açıklamasında cariyeenin tesettürü ile ilgili cumhurun yaklaşımından farklı olarak şu değerlendirmelere yer vermektedir:

“Artık evlenme ümidi beslemeyen, hayızdan ve doğumdan kesilmiş yaşlı kadınların ziynetlerini göstermeksizin dış elbiselerini (siyâb) çıkarmalarında kendileri için bir günah yoktur. Ama yine sakınmaları onlar için daha hayırlıdır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”¹⁶¹ Bu âyette evlenme ümidi kalmayan yaşlı kadınların dış elbiselerini çıkarmalarına izin verilmiştir. Buna göre evlenme ümidi kalmayan yaşlı kadınların dışarı çıkarken cilbâblarını giymeleri ve hicâba riayet etmeleri gerekmez. Çünkü bu durumdaki kadınlarda yabancı erkekleri ifsad edecek durumlar zail olmuştur. Nitekim hür kadınların, fitneye (zinaya) düşürecek şehvetleri ve erkeklikleri kalmamış yabancı erkeklere karşı ziynetlerini izhar etmelerine de ruhsat verilmiştir. **İşte cariyelerin tesettüründeki ölçü de bu yaşlı kadınlar gibidir. Fitne endişesi olduğunda cariyelerin de cilbâblarını giymeleri, yabancı erkeklere karşı hicâba riayet etmeleri ve böyle bir durumda erkeklerin bakışlarını cariyelerden sakındırmaları gerekir. Kitab ve Sünnet’te tüm cariyelere bakılmasının ve cariyelerin cilbâblarını terk ederek ziynetlerini izhar etmelerinin mubah olduğuna dair bir nass/delil yoktur.** Nitekim Kur’an hür kadınların cilbâb giymelerini emrettiği gibi cariyelere bir emirde bulunmamıştır. Sünnet ise uygulamada hür kadınlarla cariyelerin tesettürünü ayırmış, ancak umumi bir lafız ile hür kadın ve cariyelerin tesettürünün (mutlak olarak) fark-

158 İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, I, 269.

159 Bk. İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-fetâvâ*, XV, 371-373, 448. (Şâmile); İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakkîn*, III, 284-285 (Şâmile, II, 46-47).

160 Bk. İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-fetâvâ*, XV, 371-373, 448. (Şâmile)

161 Nûr, 24/60.

lı olduğunu belirtmemiştir. **Aksine hür kadınların cilbâb giyinmesi ve cariyelerin bunu terk etmesi müminlerin bir âdeti olup Kur'an ve Sünnet'in bir emri değildir.** Kur'an hür kadınların hicâba riâyet etmesi (ihticâb) ve cilbâb giymesi hükmünden yaşlı hür kadınları istisna ettiği gibi hür kadınların, şehvetten kesilmiş erkeklere karşı zinetlerini izhar etmelerini de istisna etmiştir. **Buna göre ihticâbı/cilbâbı terk etmeleri ve ziyeti izhar etmeleri halinde erkeklerin şehvetlerini tahrik edip fitneye düşürme endişesi bulunan cariyelerin tesettürlerine riayet etmeleri (ihticâb etmeleri ve cilbâb giymeleri) daha uygundur.** Nitekim kendisinde şehvet bulunması ve gönüllerinde fitne endişesini uyandırması halinde hür kadınların, kocalarının mahrem olan erkek çocuklarının yanında tesettürlerine riâyet etmeleri gerekir.¹⁶²

Konuyla ilgili İbn Kayyim ise şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“İslâm'da çirkin ve görüntüsü bozuk yaşlı bir kadına bakmanın haram olduğunu, buna mukabil parlak ve güzel genç bir cariyeye bakmanın mubah olduğunu söylemek şeriate iftiradır. Nasıl olur da “Mümin erkeklere söyle bakışlarını (haramdan) sakınsınlar” (Nur, 24/30) buyuran Yüce Allah, çirkin-yaşlı bir kadına bakmayı haram, güzel-geç bir cariyeye bakmayı helal kılabilir? Allah ve Rasûlü genç ve güzel bir cariyeye bakmayı mutlak olarak helal kılmamıştır. Dolayısıyla *fitneye (zinaya) düşme korkusunun olması halinde cariyeye bakmak kesinlikle haram olur.* Bu konudaki ihtilaf şundan kaynaklanmaktadır: Şâri', hür kadınlardan yabancı (namahrem) erkeklere karşı yüzlerini örtmelerini teşri kılmiştir/istemiştir. Cariyelere ise bunu vacip kılmamıştır. **Ancak cariyelerle ilgili bu hüküm, onların hizmet etme ve kıyafetlerinin açılmasından kaçınmalarının zor olduğu durumlar için geçerlidir.** Ancak odalık olarak seçilen cariyelerin ve yabancı erkeklerden sakınması ve korunması hususunda âdetin cari olduğu cariyelerin çarşıda/sokaklarda, yollarda ve insanların toplanma mekânlarında yüzlerini açmasını ve erkeklerin bu cariyelere bakarak faydalanmasını Allah ve Resulü nerede (hangi nasta) mubah kılmıştır? Bunun böyle olduğunu söylemek şeriate bir galat/iftiradır. Nitekim bunun bir galat olduğunu bazı fukahanın şu görüşleri de tekit etmektedir: “Elleri ve yüzü dışında hür kadının tüm vücudu avrettir. Cariyenin ise genellikle açmak zorunda kalmadığı karnı, sırtı ve bacakları avrettir. (Yani cariyenin genellikle açmak zorunda olmadığı karnını, sırtını ve bacaklarını örtmesi gerekir.) **Bu görüşte olan fakihler, cariyenin genellikle örtülmesi meşakkat içeren ve açmak zorunda kaldığı yerlerinin hükmünü erkeklerin yüzleri gibi kabul etmişlerdir.** Bu ise namazla ilgili bir hüküm olup normal hayatta bakmakla (nazar) ilgili değildir. Çünkü avret iki kısımdır: Bakmakla ilgili avret, namazla ilgili avret. Hür kadının elleri ve yüzü açık namaz kılması caizdir. Ancak hür kadının elleri ve yüzü açık olarak dışarı çarşıya-pazara çıkması ve yabancı insanların bulunduğu yerlerde bulunması caiz değildir. Allah'ü a'lem.”¹⁶³

162 İbn Teymiyye, *Mecmû'ül-fetâvâ*, XV, 373.

163 İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakkîn*, III, 284-285 (Şâmile, II, 46-47).

Sonuç olarak cariye'nin tesettürü ile ilgili cumhurun yaklaşımı sarih ve ke-sin naslara değil, Hz. Ömer'in bu konuda uygulamasına dayanmaktadır. Köle-nin toplumsal ve hukukî statüsü dikkate alındığında Hz. Ömer'in cilbâbla ilgili uygulamalarında ve fıkıh mezheplerinin konuyla ilgili görüş ve yaklaşımlarında dönemin sosyal yapısını dikkate alarak kölelik/cariyelik hukukuna uygun bir icti-hadda bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁶⁴ İbn Teymiyye ve öğrencisi İbn Kayyim'in bu konudaki görüş ve izahları da bunu desteklemektedir. Muhakkik fakih İbnü'l-Hümâm'ın cumhurun görüşünü benimsemediği yönünde imada bulunması da cumhurun görüşünün konjektürel olduğunu, dolayısıyla bu konunun zamanın sosyal yapısına ve toplumsal algısına göre yeniden gözden geçirilmesinin müma-kün olduğunu göstermektedir.

B. ZÂHİRİLERE GÖRE CARİYENİN TESETTÜRÜ/AVRETİ

Zâhirîlere göre hür kadın ile cariye'nin avreti arasında fark yoktur. Bir diğer ifade ile -hür kadında olduğu gibi- elleri ve yüzü dışında cariye'nin de tüm bedeni avrettir. Diğer taraftan cariye'nin avreti, namazda ve namaz dışında aynı olup hem namazda, hem de namaz dışında elleri ve yüzleri dışındaki tüm bedenini örtmesi gerekmektedir.¹⁶⁵

Zâhirîler, cariye'nin tesettürü ile ilgili genel olarak kadının tesettürünü düzene leyan aşağıdaki âyetin umumu ile istidlâl etmişlerdir:

“Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. (Yüz ve el gibi) görünen kısımlar müstesna, ziynet (yer)lerini göstermesinler. Başöre tülerini ta yakalarının üzerine kadar salsınlar...”¹⁶⁶

Bu âyet esas alındığında -Zâhirîlere göre- hür kadın ile cariye'nin avreti/teseth türü arasında bir fark olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Hazm (ö. 456/1064) Zâhirîlerin bu konudaki görüşlerini şöyle temellendirmektedir:

“Allah'ın dini tektir. Kadının yaratılışı ve fitratı da tektir/ayındır. Bu konuda hür ve köle kadınlar diye bir ayrım yapılamaz. “وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا” / Onlar (ka-dınlar), kendiliğinden görünenler hariç, ziynetlerini göstermesinler”¹⁶⁷ âyetinde Yüce Allah'ın sadece hür kadınları kastettiğini söylemek şüphesiz (Allaha) bir yalan ve

164 Bk/krş. Öztürk, “Klasik Tefsirlerdeki ‘Tesettür’ Formu Üzerine”, s. 75.

165 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, III, 210, 216-219.

166 en-Nûr, 24/31.

167 en-Nûr 24/31.

iftiradır. Çünkü bu âyette geçen “بعل/ba'l” kelimesi sözlükte hem efendi (seyyid) hem de koca (zevc) anlamına gelmektedir.”¹⁶⁸

Bu konuda Zâhirîlerin istidlâl ettiği bir başka delil ise “Allah, bulûğa ermiş/ergenlik çağına gelmiş (hâiz¹⁶⁹) bir kadının namazını başörtüsüz kabul etmez”¹⁷⁰ hadisidir. Bu hadiste geçen “حائض / bülûğa ermiş kadın” ifadesi umum ifade etmekte olup hür olsun cariyeye olsun tüm kadınları içermektedir. Dolayısıyla hür kadının avreti/tesettürü her ne ise cariyenin avreti de aynıdır.¹⁷¹

İbn Hazm, cariyenin avretinin hür kadından farklı olduğunu söyleyen cumhurun Ahzâb, 33/59. âyet ile ilgili görüşleri hakkında ise şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Bazıları, “Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle, bedenlerini örtecek elbiselerini (cilbâb) giysinler. Bu, onların tanınıp incitilmemeleri için daha uygundur. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”¹⁷² âyetinde fâsıkların kadınlara taarruzda (ırzlarına tasallutta) bulunduğundan, fâsıkların kendilerinin hür kadınlar olduklarını bilmeleri ve taarruzda bulunmalarını için Allah'ın Müslüman (hür) kadınlara cilbâblarını giymelerini emrettiğini zannetmişlerdir. Ancak biz bu fâsit tefsirden beriyiz. **Bu tefsir, fâsıkların Allah'a attıkları bir iftiradır.** Çünkü İslâm'da hür kadınla zina haram olduğu gibi cariyeye ile zina da haramdır. Nitekim hür kadınla zinanın had cezası ile cariyeye kadınla zinanın had cezası arasında bir fark yoktur. Dolayısıyla hür kadının ırzına taarruz/tasallut ile cariyeye kadının ırzına taarruz/tasallut arasında bir fark yoktur. Buna göre Hz. Peygamber'in vefatından sonra bu konuda (yani hür kadın ile cariyeye arasında fark olduğuna dair) Hz. Peygamber'e isnad edilmeyen hiçbir sözün kabul edilmemesi gerekir.”¹⁷³

İbn Hazm'a göre tesettürle ilgili naslar incelendiğinde bu naslarda hitabın sadece Müslüman hür kadınlara olduğunu, dolayısıyla hür kadın ile cariyeye arasında fark olduğunu söylemek ile bu nasların sadece Arap kadınlara has olduğunu veya Kureyş kadınlara has olduğunu söylemek arasında bir fark yoktur. Tüm bunları söylemek ise tamamıyla yalan ve iftiradan başka bir şey değildir.¹⁷⁴

168 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, III, 218. Cariye kadının avreti/tesettürü hakkında İbn Hazm'ın (Zâhirîlerin) görüşü ve gerekçeleri hakkında bk. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, III, 218-219.

169 İslâm hukukçuları bu hadiste geçen “hâiz/hayz” kelimesi ile kadının bulûğa ermesinin kastedildiğini söylemektedirler. (Nevevî, *el-Mecmû'*, III, 171; Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 285)

170 Ebû Dâvûd, “Salât”, 84; İbn Mâce, “Tahâre”, 132; Tirmizî, “Salât”, 160; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 151, 218, 259. Ayrıca bk. Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, II, 378; San'ânî, *Sübü'lü's-selâm*, I, 390.

Bu hadisin benzer bir rivayeti de şöyledir: “Allah hiçbir kadının namazını, ziynetleri kapatılmadan kabul etmez; hiçbir cariyenin namazını da başörtüsü olmadan kabul etmez.” (Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, II, 378; Zeylâi, *Nasbu'r-râye*, I, 296.)

171 Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, II, 378.

172 el-Ahzâb 33/59.

173 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, III, 218-219.

174 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, III, 220.

İbn Hazm, cariyenin tesettürünün hür kadınla aynı olduğu ile ilgili tâbiinin önde gelen isimlerinden de bazı görüşler nakletmektedir. Nitekim tâbiinden bazı âlimler de cariyenin namazda başını örtmesi gerektiğini söylemektedirler. Örneğin tâbiinin önde gelen âlimlerinden Atâ b. Yesâr (ö. 103/721)¹⁷⁵ cariyenin namazdaki avreti/tesettürü ile ilgili şöyle demektedir: “Bir cariye namaz kılacağı zaman başını bir başörtüsü veya hırka ile örterdi. Cariye kadınlar Hz. Peygamber döneminde böyle yaparlardı.” Yine tâbiîn âlimlerinden Hasan el-Basrî (ö. 110/728) de bir cariyenin, köle veya hür bir erkekle evlendiği zaman başını örtmesini emrederdi.¹⁷⁶

İbn Hazm, cariyenin tesettürünün hür kadından farklı olduğunu söyleyen cumhurun temel dayanaklarından biri olan Hz. Ömer’in uygulaması hakkında ise şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Hz. Ömer’in bu konudaki uygulaması bize de gizli değil/onun uygulamasından habirimiz var. Lakin Hz. Peygamber varken başka birisinin görüşüne/uyulamasına ihtiyaç yoktur. Dolayısıyla selef (sahabe ve tâbiîn nesli) arasında bir konuda ihtilaf olduğu zaman Kur’an ve sünnete gidilir. Kur’an ve sünnete gidildiğinde ise hür kadın ile cariyenin avreti/tesettürü arasında bir fark olmadığı görülmektedir.¹⁷⁷

Yine İbn Hazm (ö. 1064/456), had cezalarında hür erkek- köle erkek, hür kadın-köle kadın karşılaştırması ve bunun setr-i avrete taşınması ile ilgili çapraz bir karşılaştırma (kıyas) yaparak, hür kadınla köle kadının/cariyenin tesettürü arasında ayırım yapan cumhur hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Şâyet onlar (cumhur), had cezalarında hür kadın ile cariye arasında fark olduğunu söylerlerse onlara şöyle cevap veririz: Evet had cezalarında hür kadın ile cariye arasında fark olduğu gibi hür erkek ile köle erkek arasında da fark vardır. Siz niçin namazda setr-i avret hususunda hür erkek ile köle erkek arasında fark olmadığını söylüyorsunuz da hür kadın ile cariye arasında fark olduğunu söylüyorsunuz? Taharet (abdest), kıble, rekât sayısı vs. namazın tüm hükümlerinde (şart ve rükünlerinde) hür kadın ile köle kadın arasında fark olmadığı hususunda icma ve kesin nass bulunduğu halde setr-i avret hususunda hür kadın ile cariye arasında fark olduğunu nereden çıkardınız? Bir de onlar (cumhur) kıyas ehli olduklarını zannediyorlar. İşte onların kıyas anlayışı budur! Onların tabi oldukları bir nass olmadığı gibi bildikleri bir kıyas da yoktur/kıyastan da anlamazlar.”¹⁷⁸

175 Kaynaklarda Atâ olarak zikredilen bu ismin tâbiîn devri fakih ve muhaddislerinden Ata b. Yesâr olmalıdır. Atâ b. Yesâr’ın hayatı hakkında bk. Ahmet Özel, “Atâ b. Yesâr”, *DİA*, IV, 37-38.

176 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, III, 221.

177 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, III, 221.

178 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, III, 222.

Özetle ifade etmek gerekirse; Zâhirilere (İbn Hazm'a) göre tesettür konusunda hür kadın ile cariye arasında bir fark yoktur. Her ikisinin de el ve yüz dışında tüm bedenleri avrettir. Dolayısıyla avret olan yerlerin namazda örtülmesi gerektiği gibi namaz dışında da örtülmesi gerekmektedir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) gibi bazı âlimler de Zâhiriler ile aynı görüşü benimsemiştir.¹⁷⁹ Nitekim İbn Teymiyye¹⁸⁰ ve İbn Kayyim'in görüşlerinin de İbn Hazm ile örtüştüğünü söylemek mümkün değildir.¹⁸¹ Son dönem muhakkik muhaddislerden Nâsuriddin el-Elbânî (1914-1999)¹⁸² ve tefsir profesörü Zeki Duman (ö. 2013)¹⁸³ gibi bazı çağdaş âlim ve akademisyenler de Zâhirilerin görüşünü tercih etmişlerdir.

Diğer taraftan bazı tâbiîn dönemi âlimlerin cariyenin tesettürü ile ilgili görüşleri de İbn Hazm'ın görüşünü destekler niteliktedir. Nitekim tâbiîn âlimlerden Hasan el-Basrî'ye (ö. 728/110) göre bir cariye, köle veya hür bir erkek ile evlenirse başını örtmesi gerekir. O, hür veya köle bir erkek ile evlenmedikçe veya efendisi onu istifrâş¹⁸⁴ edinmedikçe cariyenin başını örtmesinin gerekmediğini söylemektedir.¹⁸⁵ Yine İbn Şihâb ez-Zühri (ö. 742/124) de evli ya da bakire olan bir cariyenin başörtüsü takıp takamayacağı ile ilgili bir soruya; "Eğer evlenmişse başörtüsü takar; ancak, cilbâb giymekten nehyedilir. Çünkü cariyelerin, (cilbâb giyinen) evli hür kadınlara benzemeleri mekruhtur" şeklinde cevap vermiştir.¹⁸⁶ Tâbiîn dönemi tefsir, hadis ve fıkıh âlimi İbn Cüreyc (ö. 150/767) ise Medineli âlimlere dayanarak, ergenliğe giren (hayız olan) cariyelerin başını örtmesi gerektiğini, ancak cilbâb giymelerinin gerekmediğini söylemektedir.¹⁸⁷

179 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VIII, 504. (Bk. el-Ahzâb 33/59. Ayetin tefsiri)

180 Çağdaş bazı araştırmalarda İbn Teymiyye'nin de Zâhirilerin görüşünde olduğu söylenmektedir. (Bk. Apaydın, "Tesettür", *DİA*, XI, 541.)

181 İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-fetâvâ*, XV, 373; İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakkîn*, III, 284-285.

182 Bk. "Avratü'l-emeti fi mizâni'ş-şer", <https://www.islamweb.net/ar/fatwa/114264/> (Erişim: 01.08.2020).

183 Duman, *Örtünmenin Sınırları*, s. 146-164; Duman, *İslâm'ın Üzerindeki Beş Gölge (2-İslâm'ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı)*, s. 127-136.

184 **İstifrâş**, sözlükte "kadını yatağa almak, onunla yatmak" demektir. Fikhî bir terim olarak ise efendinin cariyesini özel odalık olarak belirlemesi ve onunla karı-koca ilişkisi yaşamasını ifade etmektedir. Fıkıhta buna "istifrâş hakkı" denilmektedir. Efendinin istifrâş edinmediği köle kadınlar, efendisinin izni ile hür veya köle başka erkeklerle evlenebilirler.

185 Abdürrazzâk, *Musannef*, III, 134. Ayrıca bk. İbn Munzir, *el-İcmâ'*, s. 50; İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 331-332.

186 Bk. İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-azîm*, VI, 482.

187 Bk. Abdürrazzâk, *el-Musannef*, III, 135, Hadis no: 5058.

SONUÇ

Klasik fıkıh doktrininde cariye'nin namazda ve yabancı erkeklere karşı avretinin/tesettürünün ölçüsü hakkında naslarda sarıh ve kesin bir hüküm bulunmadığı için bu konuda İslâm hukukçuları ihtilaf etmişlerdir. Konuyla ilgili biri cumhura diğeri Zâhirîlere olmak üzere iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Zâhirîler ile cumhur arasındaki ihtilafın temelinde ise Hz. Ömer'in cariye'nin kıyafeti ile ilgili tavrı ve uygulaması yer almaktadır. Bir diğeri ifade ile Zâhirîler cariye'nin tesettüründe Kur'an ve Sünnet'teki genel tesettür hükümlerini esas almış, cumhur ise Hz. Ömer'in görüş ve uygulamasını esas almıştır.

Kur'an'ın genel tesettür hükümlerini esas alan Zâhirîlere göre cariye'nin avreti/tesettürü, hür kadınla aynı olup elleri ve yüzü dışında tüm bedeni avrettir. Hz. Ömer'in tavrını ve uygulamasını esas alan cumhura göre ise cariye'nin avreti/tesettürü prensip olarak hür erkek gibi olup dizi ile göbek arası dışında kalan kısım avret değildir. Buna göre tüm İslâm hukukçuları, cariye'nin diz ile göbek arasının kesin avret olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bunun dışında kalan; karın (batn), göğüs bölgesi (sadr) ve sırt (zahr) gibi yerlerde ise Zâhirîler ile diğeri İslâm hukukçuları arasında ihtilaf olduğu gibi cumhurun kendi arasında da bazı görüş farklılıkları bulunmaktadır.

Burada cariye'nin tesettürü hakkında klasik fıkıh doktrininde yer alan yaklaşımlarla ilgili şu tespiti yapmak mümkündür;

Cumhurun görüşü hür ve cariye kadın arasındaki statü farkına dayalı olup dönemin kölelik/cariyelik ile ilgili anlayış ve uygulamasını yansıtmaktadır. Zâhirîlerin görüşü ise kadının tesettürü ile ilgili nasların umumuna dayalı olup Kur'an ve Sünnet'in kadının tesettürü konusundaki genel düzenlemesini ve mesajını yansıtmaktadır.

Konuyla ilgili rivayetler ve görüşler dikkate alındığında klasik İslâm hukuku doktrininde cariye'nin tesettürü ile ilgili ileri sürülen her iki görüşünde de istinad ettiği bazı delil ve gerekçeler vardır. Ancak İslâm hukukunun temel kaynağı Kur'an'da tesettür konusunda hür kadın-köle kadın diye bir ayırım yapılmamıştır ve ilgili ayetlerin umumunu tahsis eden bir delil de bulunmamaktadır. Bu açıdan bakıldığında Zâhirîlerin görüşünün Kur'an lafzına ve maksadına/mesajına daha uygun olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Abdülbakî, M. Fuâd, *Mu'cemü'l-müfhehres li elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerim*, İstanbul: el-Mektebetü'l-islâmî, 1982.
- Abdürrezzâk, Ebû Bekr b. Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, nşr. Habiburrahman el-Âzamî, Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî, 1970 (I-XII).
- Altıntaş, Ramazan, "Cahiliye Arap Toplumunda Kadın", *Diyanet İlmî Dergi*, c. 37, sy. 1 (2001), 61-86.
- Apaydın, H. Yunus, "Tesettür", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: 2011, XXXX, 538-543.
- Ateş, Süleyman, "Örtünme", *Kur'an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi*, c. 1, sy. 10, 11, 12 (1998), 14-26.
- Aydın, M.A.-M. Hamidullah, "Köle", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara: 2020, XXVI, 237-246.
- Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleyman b. Halef el-Endelüsî, *el-Müntekâ şerhu Muvatta Mâlik*, thk. Muhammed Abdülkadir Ahmed Ata, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1999 (I-IX).
- Bardakoğlu, Ali, "Haramlar ve Helaller", *İlmihal*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, II, 29-193.
- Beşer, Faruk, "Fıkıh Açısından Avret ve Örtünme", *İslâmîda Kılık-Kıyafet ve Örtünme*, Tartışmalı İlmî Toplantı Dizisi, yay. haz. İsmail Kurt, 3. Baskı, İstanbul: İSAV, 1991, s. 93-122.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2002 (I-XI).
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmet b. Ali er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Sadık Kamhâvî, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1985 (I-V).
- Duman, Zeki, *Kur'an-ı Kerim'de Örtünmesinin Sınırları*, İstanbul: İpek Yayınları, 2011.
- Duman, M. Zeki, *İslâm'ın Üzerindeki Beş Gölge (2-İslâm'ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı)*, Kayseri 2012.
- Duman, M. Zeki, "İslam'ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 12 (2011), 1-54.
- Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhîd*, thk. Sıdkî Muhammed Cemil, Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1420 h. (I-X).
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Eser Neşriyat, 1979 (I-X).
- el-Mevsuatül Fıkhiyye*, "Setr", Vizâratü'l-evkâf veş-şu'ni'l-islâmîyye el-Kuveyt, Kuveyt: 1990/1992, XXIV, 168-173.
- el-Mevsuatü'l-fıkhiyye*, "Setrül'avret", Kuveyt: Vizâratü'l-evkâf veş-şu'ni'l-islâmîyye el-Kuveyt, Kuveyt: 1990/1992, XXIV, 173-176.
- el-Mevsuatü'l-fıkhiyye*, "Avret", Vizâratü'l-evkâf veş-şu'ni'l-islâmîyye el-Kuveyt, Kuveyt: 1994, XXXI, 43-57.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cârîyelik*, Ankara: Beyan Yayınları, 1996.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul: İrfan Yayımcılık, 1990 (I-II).
- Hattâb, Ebi Abdillâh Muhammed b. Muhammed, *Mevâhibü'l-celîl*, Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1995 (I-VIII).

- İbn Âbidîn, Muhammed Emin, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr* şerhu *Tenviri'l-ebşâr*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud-Ali Muhammed Muavvad, Riyad: Dâru Alemül kütüb, 2003 (I-XIII).
- İbn Cüzey, İbnü'l-Kasım Muhammed b. Ahmed, *el-Kavanînü'l-fıkhiyye*, thk. Muhammed b. Seydi Muhammed Mevlay, b.y. ts.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir, *el-Musannef*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Riyad: 1409 (I-VII).
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saïd, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, Mısır: İdaretü't-tab'atü'l-münîra/Matbaatu'n-Nahda, ts. (I-XI).
- İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkûin an rabbi'l-âlemîn*, Riyad: Dâru İbnül Cevziyye, 1423 h. (I-VII).
- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddin Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, Dâru Tayyibe, 1999 (I-VIII).
- İbn Kudâme, Muvaffaküddin Abdullah b. Ahmed el-Makdisî, *el-Muğni*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki-Abdülfettah Muhammed el-Hulüv, Dâru Âlemi'l-kütüb, Riyad: 1997 (I-XV).
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemalüddin, *Lisânü'l-Arab*, Kahire: Dâru'l-meârif, 1984 (I-VI).
- İbn Munzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir en-Nisâbüri, *el-İcmâ'*, thk. Ebû Muhammed Sağîr-Ahmed b. Muhammed Hanîf, Birleşik Arap Emirlikleri: Mektebetü'l-furkan, 1999.
- İbn Rüşd el-Hafid, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, Beyrut/Kahire: Dâru'l-ceyl-Mektebetü'l-külliyeti'l-ezheriyye, 2004 (I-II).
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdilhalim b. Mecdiddin Abdisselâm el-Harrânî, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım, Medine: 1995/2003/2005 (I-XXXV).
- İbnü'l-Esir, Ebû's-Saadât Muhubbidin el-Mübarek el-Cezerî, *en-Nihâye fi ğaribi'l-hadis*, thk. Yahir Ahmed ez-Zâvi-Mahmud Muhammeded Tanacî, Beyrut: Dâru ihya'î-türasi'l-Arabî, ts. (I-V).
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid, *Fethu'l-Kadir*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2003 (I-X).
- İsfehânî, Râğîb, *el-Müfredat fi ğaribi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî, Beyrut: Dâru'l-marîfe, ts.
- Kal'acî, Muhammed Ravvâs-Kuneybî, Hamid Sadık, *Mu'cemü lügati'l-fukahâ*, Beyrut: Dâru'n-nefâis, 1985.
- Kal'acî, Muhammed Revvâs, *Mevsûatü fıkhi Abdillâh b. Ömer*, Beyrut: Daru'n-nefâis, 1986.
- Karâfi, Şihâbüddin Ebü'l-Abbâs Ahmed b. İdris es-Sanhâcî, *ez-Zehîra*, thk. Muhammed Haccî v.dğr., Beyrut: Daru'l-ğarbi'l-İslâmi, 1994. (I-XIV).
- Kâsânî, Ebû Bekr Alâaddin b. Mes'ûd, *Bedâiu's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*, thk. Ali Muhammed M uavvad, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2003 (I-X).
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2006 (I-XXIV).
- Mâverdi, Ebil Hasan Ali b. Muhammd b. Habîb, *el-Hâvi'l-kebir fi fıkhi mezhebi'l-İmam eş-Şâfi*, thk. Ali Muhammed Muavvad-Adil Ahmed Abdülmevcud, Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1994 (I-XVIII).
- Merginânî, Ali b. Ebî Bekr, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986 (I-IV).

- Mevsilî, Abdullah b. Muhammed, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr*, thk. Ali Muhammed Ebû'l-Hayr-Muhammed Vehbi Süleyman, Beyrut: Dâru'l-hayr, 1998 (I-V).
- Meydânî, Abdülganî el-Ganîmî, *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*, thk. Abdülmecid Ta'me Halebî, Beyrut: Dâru'l-marife, 1998 (I-II).
- Miras, Kamil, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Terceme ve Şerhi*, Ankara: Emel Matbaacılık, 1983 (I-XIII).
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Medârikü't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*, thk. Yusuf Ali Bedevî, Beyrut: Dâru'l-kelim't-tayyib, 1998 (I-III).
- Nevevî, Ebû Zekerîyye Muhyiddin b. Yahya, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, Daru'l-fikr, b.y., ts. (I-XX).
- Okumuş, Fatih, "Setr-i Avret", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: 2009, XXXVI, 576.
- Özel, Ahmet, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.
- Öztürk, Mustafa, "Klasik Tefsirlerdeki "Tesettür" Formu Üzerine", *İslâmiyât*, [Örtünme Özel Sayısı], c. 4, sy. 2 (2001), 69-88.
- Öztürk, Mustafa, *Cahiliyeden İslâmiyet'e Kadın*, Ankara: Ankara Okulu, 2012.
- Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-ğayb/et-Tefsîru'l-kebîr*, Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1420 h. (I-XXXII).
- Rûdânî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Süleymân el-Mağribî, *Cem'u'l-fevâid min câmiu'l-usûl ve mecmu'z-zevâid*, thk. Süleyman b. Derba Ebû Ali, Beyrut: Mektebetü İbn Kesir / Daru İbn Hazm, 1998 (I-IV).
- Saîd b. Mansûr, Ebû Osman el-Horasânî, *Süneni Saîd b. Mansûr*, thk. Habib Rahman el-Azamî, Hindistan: Daru's-selefiyye, 1982 (I-II).
- Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habib et-Tenûhî, *el-Müdevvetü'l-kübrâ (Mukaddimâtü İbn Rüşd ile birlikte)*, Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1994 (I-IV).
- San'ânî, Muhammed b. İsmail, *Sübûlü's-selâm şerhu Bü'lûğu'l-merâm*, thk. Muhammed Nâsiruddin el-Albânî, Riyâd: Mektebetü'l-meârif, 2006 (I-IV).
- Savaş, Rıza, "Hz. Ömer'in Cariyelerin Giyimine Müdahalesi", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, c. 2 (2018), 459-464.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî, *ed-Dürri'l-mensûr*, Beyrut: Dâru'l-fikr, ts. (I-VIII).
- Şener, Mehmet, "Avret", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: 1991, IV, 125-126.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, (ö.1250/1834), *Neylü'l-evtâr*, Dâru İbn Kayyim/Dâru İbn Affân, Suûd/Kahire, 2005 (I-XII).
- Şirbinî, Şemsüddin b. Muhammed b. el-Hatîb, *Muğni'l-muhtâc*, Beyrut: Dâru'l-marife, 1997 (I-IV).
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân an te'vili'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2000, 2001 (I-XXIV).
- Telkenaroğlu, M. Rahmi, *İslâm İbadet Esasları (Muhtasar İlmihal)*, İstanbul: Beyan Yayınları 2018.
- Uysal, Muhittin, *Peygamber Günlerinde Giyim Kuşam ve Süslenme*, Konya: Yediveren, 2004.
- Ünal, İsmail Hakkı, "Hadislere Göre Kadının Örtünmesi", [Örtünme Özel Sayısı], *İslâmiyât*, c. 4, sy. 2 (2001), 53-68.

Yılmaz, Bedriye Özçelik, “Tarihsel ve Teolojik Açılardan Kadının Örtünmesi Sorunu”, *İslâmi İlimler Dergisi*, c. 4, sy. 1-2 (2009), 329-346.

Zeydan, Abdülkerim, *el-Mufasssal fî ahkâmi'l-mer'e ve'l-beyti'l-müslim fiş-şeriatil-islâmiyye*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1993 (I-XI).

Zeylai, Fahreddin, *Tebyinü'l-hakâik şerhu Kenzü'd-dakâik*, 2. Baskı, Kahire: el-Matbatü'l-kübrâ el-emîra/Daru'l-kitâbi'l-islâmî, Bulâk, 1313h. (I-VI).

Zeylai, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed, *Nasbu'r-râye li-taḥrici eḥâdîsi'l-Hidâye*, tsh. Muhammed Avvâme, Cidde: Dâru'l-kible li's-sikâfeti'l-islâmiyye, ts. (I-V).

Zühayli, Vehbe, *el-Fıkhü'l-islâmî ve edilletühü*, Dımeşk: Dâru'l-fıkr, 1989 (I-VIII).